

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

ULOGA UČITELJA U OBRAZOVANJU ROMA

Diplomski rad

Lora Habota

Zagreb, 2016.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

ULOGA UČITELJA U OBRAZOVANJU ROMA

Diplomski rad

Lora Habota

Mentor: Dr.sc. Neven Hrvatić

Zagreb, 2016.

Sadržaj:

1. Uvod	1
2. O Romima.....	2
2.1. Povijest	3
2.2. O imenu	3
2.3. Obitelj i ustroj.....	4
2.4. Zanimanja	5
2.5. Jezik.....	6
2.6. Kultura.....	7
2.7. Vjera	7
2.8. Romi u Hrvatskoj	8
3. Obrazovanje Roma	10
3.1. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje	10
3.2. Osnovna škola	11
3.2.1. Romski pomagači	12
3.2.2. Interkulturalni kurikulum	13
3.3. Srednja škola	15
3.4. Visokoškolsko obrazovanje.....	16
4. Učitelji	17
4.1. Obrazovanje učitelja	17
4.2. Uloga učitelja.....	18
4.3. Suradnja s roditeljima.....	20
5. Istraživanje:	23
5.1. Problem i cilj istraživanja	23
5.1.1. Problem istraživanja	24
5.1.2. Cilj istraživanja.....	24
5.2. Hipoteze istraživanja/istraživačka pitanja	25

5.3. Način provođenja istraživanja	25
5.4. Uzorak	25
5.5. Postupci i instrumenti	26
5.6. Obrada podataka	26
5.7. Analiza rezultata	27
5.7.1. Kako učitelji u školskom i nastavnom procesu potiču učenike Rome?	27
5.7.2. Kako i s kime učitelji surađuju da bi poboljšali odgoj i obrazovanje Roma?	28
5.7.3. Ciljevi/ želje/ prijedlozi za poboljšanje obrazovanja Roma	30
5.8. Rasprava	31
6. Zaključak	33
7. Literatura	34
8. Prilozi:	38
8.1. Prilog 1: Transkript intervjua	38
8.2. Prilog 2: Odobrenje mentora za provedbu istraživanja	46

Uloga učitelja u obrazovanju Roma

Sažetak

Pitanje odgoja i obrazovanja Roma danas je sve aktualnije. U tom kontekstu, učitelji imaju značajnu ulogu. Oni su ti koji najizravnije, u školama, mogu djelovati i učenike motivirati, obogaćivati nastavu kulturnim različitostima, poticati na uočavanje razlika i učenje i njih, a ne negiranje. Kako bi to bilo ostvarivo, suradnja učitelja i stručnog tima je neophodna. Isto tako, romski pomagači sve se češće zapošljavaju i školama i tako se otvara prostor za novu sferu napredovanja (suradnja s roditeljima, komunikacija s djecom koja ne znaju hrvatski jezik i sl.). Upravo zato je provedeno istraživanje koje tu ulogu učitelja ispituje. Istraživanje je provedeno u osnovnim školama na području Koprivničko-križevačke županije koja bilježi rast broja romskog stanovništva. Baš je zbog tog porasta značajno jesu li učitelji svjesni svoje uloge i koliko je ozbiljno shvaćaju. Istraživanje je pokazalo kako učitelji rade na unošenju romske kulture u nastavu, uglavnom kada se radi o jeziku i umjetnosti. Isto tako, učitelji prepoznaju važnost suradnje s roditeljima romskih učenika i na njoj inzistiraju. S druge strane, podrškom lokalne zajednice su djelomično zadovoljni dok su nezadovoljni jer ne postoje stručna usavršavanja za njih o ovoj temi. To nadoknađuje činjenica da je podrška u školama većine ispitanika dobra pa pedagozi i drugi stručni suradnici koji odlaze na usavršavanja prenose učiteljima ta saznanja. Ipak, učitelji su navodili kako je potrebna promjena trenutnog stanja, uglavnom se fokusirajući na obiteljsku situaciju Roma, ali i na nužnost smanjenja predrasuda prema Romima s kojima se svakodnevno suočavaju.

Ključne riječi: učitelji, Romi, odgoj, obrazovanje, interkulturalizam

Role of teachers in Roma education

Abstract

The issue of upbringing and education of Roma has become more and more topical today. Teachers play an important role in that. They are the ones who can influence and motivate children in schools by enriching the lessons with various cultural diversities thus encouraging the children to notice the differences between them and learn from them rather than deny them. To make this possible, the collaboration between teachers and a professional team is necessary. That is why a research that examines the role of teachers was done. The study was conducted in primary schools in the Koprivnica-Križevci County which has noticed an increased number of Roma population. This fact is very important because teachers should be aware of how important their role is and should take it very seriously. The study has shown that teachers have been introducing Roma culture in the classroom, mostly Roma language and art. Moreover, teachers recognize the importance of cooperation with parents of Roma children and insist on it. On the other hand, they are partially satisfied with the local community support but what makes them dissatisfied is the lack of professional training on this topic. However, most of the teachers have a good support in schools so the pedagogues and other professional staff who attend trainings transmit their knowledge to them. However, teachers indicate that the current situation needs to be changed, mainly focusing on the family situation of the Roma, but also highlighting the necessity to reduce prejudices against the Roma they face on a daily basis.

Key words: teacher, Roma, upbringing, education, interculturalism

1. Uvod

Obrazovanje Roma¹ je bitan dio interkulturalne pedagogije upravo zbog njihovog specifičnog načina života ali i višestruke marginalizacije s kojima se svakodnevno susreću. S druge strane, odgojno-obrazovni proces je bitna stavka koja može utjecati na poboljšanje tih komponenata. Boljem uspjehu učenika u školi doprinose dvije komponente- obiteljska i školska okolina. Pod obiteljskom okolinom podrazumjevamo socijalno-ekonomski status roditelja, stil odgoja, veličinu obitelji, red rođenja djeteta i slične karakteristike obitelji, dok pod školskom okolinom podrazumjevamo didaktičke i socijalne aspekte. Upravo zbog toga je uloga učitelja² u obrazovanju sve djece, a posebno Roma, značajna. Naime, zbog kompleksnosti romske obiteljske situacije, višestruke marginalizacije i položaja u društvu, važno je da školska okolina bude poticajna, uređena i prilagođena potrebama učenika Roma. Ona škola koja svojim nastojanjima da odgaja, obogaćuje učenike i intelektualno i moralno bez obzira na to jesu li pripadnici neke od manjina, iz kakve sredine dolaze i kakvo im je predškolsko iskustvo, smatra se uspješnom. (Bedeniković, 2009)

Upravo zbog toga, provedeno je istraživanje kako bi se dobio uvid u to poštuju li učitelji romsku kulturu i individualnost u nastavi i jesu li oni zapravo svjesni svoje uloge u motiviranju i poticanju Roma, te na koje to načine čine. Iako je najveći broj Roma naseljen na području Međimurske županije, istraživanje je provedeno na području Koprivničko-križevačke županije koja bilježi porast broja romskog stanovništva. Prema popisu stanovništva iz 2001. godine, na području Koprivničko-križevačke županije je živjelo 125 Roma, što je činilo 0.10% ukupnog stanovništva. Podaci iz 2011. godine su znatno drugačiji i govore nam da je tada na području županije bilo 925 Roma (0.80%). Prema tome vidimo da sve više Roma seli u Koprivničko-križevačku županiju i upravo zato je važno da se i učitelje u njoj osvijesti o njihovoj važnosti u obrazovanju Roma.

Istraživanje je provedeno u osnovnoj školi jer je broj Roma u srednjim školama i ustanovama za rani i predškolski odgoj i obrazovanje značajno manji. Upravo zbog toga i naglasak u radu će biti na osnovnoškolskom obrazovanju. Dobiveni rezultati mogu biti značajni za unapređenje postojeće prakse ali i dati određenu sliku o postojećem stanju.

¹ U radu se koristi pojam Romi ali se pritom misli i na Romkinje, tj. na sve pripadnike i pripadnice romske nacionalne manjine, isključivo radi lakšeg izražavanja u tekstu

² U radu se koristi pojam „učitelj“ ali se pritom misli i na učiteljice, isključivo radi lakšeg izražavanja u tekstu

2. O Romima

Zbog svog nomadskog načina života, Romi su često marginalizirani i žive na rubu egzistencije, siromaštva i neimaštine. Uz to, često se susreću s predrasudama koje većinsko stanovništvo ima o njima, često ih se doživljava kao prljave, lopove, neradnike, prosjake, manje vrijedne.

Ono što većina uglavnom opaža kod Roma su negativne strane njihova života i kulture. Zbog tog fokusa na negativno, društvo je formiralo jako loše mišljenje o Romima. Institut za migracije i narodnosti je proveo istraživanje o odnosu većinskog i manjinskog stanovništva. Općenito, većinsko stanovništvo u Hrvatskoj je puno predrasuda i ksenofobnih stavova prema manjinama. Ipak, najizraženiji su takvi stavovi prema romskoj manjini. To ide toliko daleko da se čak i u nekim udžbenicima za škole mogla iščitati netrpeljivost prema Romima. U prilog takvim mišljenjima idu i priče u medijima koje dodatno potiču negativno mišljenje prema Romima. (Šikić-Mićanović, Ivatts, Gelger-Zeman, 2015)

Za Rome su karakteristična dva načina života- izolirano od većinskog stanovništva i suživot s većinskim stanovništvom. U slučajevima gdje žive izolirano, u posebnim Romskim naseljima, kultura i jezik su bolje očuvani, ali uvjeti života su značajno lošiji od okružja. Romi koji žive u naseljima s većinskim stanovništvom često su podvrgnuti asimilaciji³ i prisiljeni prilagodbom odbaciti dio svog nacionalnog identiteta, no njihovi životni uvjeti su mnogo bolji od onih koji žive u zasebnim naseljima. (Hrvatić, 2014) Asimilacija danas podrazumijeva integraciju i prihvaćanje zajedničkih vrijednosti demokratskog društva, pa u sklopu te integracije asimilacija znači kršenje nekih temeljnih ljudskih i građanskih prava. (Spajić-Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001)

Kako bi se stanje Roma poboljšalo, potreban je što bolji sustav podrške, odgoja i obrazovanja. Iako se u Hrvatskoj stanje posljednjih godina značajno poboljšalo, mjesta za napredak još uvijek ima mnogo.

Pitanje obrazovanja Roma značajno je i zbog činjenice da je gotovo pola romske populacije mlađe od 20 godina. (Bagić i sur., 2014)

Kako je romska kultura isključivo verbalna, postoje mnoge nepoznanice i pretpostavke o stvarnom porijeklu, povijesti, jeziku, vjerovanjima, običajima i sl. Zapisi o romskoj kulturi se mogu naći tek od XV. stoljeća. Nažalost, malo je zapisa koji govore o njihovom životu, dok

³ Asimilacija- (lat. *assimilatio*- prilagođavanje, priljublivanje) termin koji se koristi za označavanje homogenizacije koja se događa između manjinske i dominantne grupe; integracija manjinskih grupa u dominantnu kulturu (Spajić- Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001)

su mnogobrojniji izvori koji na stereotipan način opisuju njihov izgled, krađe, trgovinu konjima, gatanje i ekscesne događaje. (Posavec, 2000)

2.1. Povijest

Romi su narod čija je povijest dugo bila nedoumica i predmet proučavanja. Jedan od razloga tome je postojanje više legendi o samom početku romskih migracija, ali zasigurno da je tome doprinio i izolirani način života Roma. Dvije su teorije bile najprihvaćenije- teorija o indijskom podrijetlu i teorija o bliskoistočnom podrijetlu. Teorija o indijskom podrijetlu je prvenstveno nastala zbog sličnosti njihovog jezika s nekim indijskim jezicima, ali i načinom života i djelatnostima kojima se bave. Teorija o bliskoistočnom podrijetlu se temelji na legendama koje govore o tome kako su se Romi nakon osvajanja Kaldeje raspršili prema Armeniji i Rusiji, prema Turskoj, Grčkoj i Balkanu, prema Indiji, te prema Egiptu i Španjolskoj. (Dragun, 2000)

Zaključak s kojim se najviše znanstvenika slaže je taj da je pradomovina Roma sjeverozapadna Indija. Prema legendama, Romi su se bavili pjevanjem, plesom, kovanjem i zlatarskim zanatima. Jedno od prvih spominjanja Roma u Hrvatskoj je ono iz XIV. stoljeća. Tada se spominje Rome u Dubrovniku i Zagrebu, a u drugoj polovici XIV. stoljeća već i u ostatku Hrvatske, iako se pretpostavlja da su oni na ta područja došli i ranije. Spominje se kako putuju pješice ili na konjima u karavanama. Nešto kasnije se spominje i njihov mršav i tamnopusli izgled, mnogobrojan nakit na ženama, ali i gatanja i krađe koje su se često uz njih vezale. (Hrvatić, 2014)

2.2. O imenu

U Hrvatskoj se često upotrebljava naziv *Cigani* koji se ligvistički može povezati s njihovom prošlošću i kovačkim zanimanjima no zbog svoje negativne konotacije ga se u službenom pismu i govoru izbjegava. Vjeruje se da pojam *Cigani* potječe od grčke riječi *Athinganoi* (*nedodirljivi*⁴). Ipak, nazivi variraju od jezika do jezika. Tako na primjer francuski naziv *Bohémiens* proizlazi iz vjerovanja da dolaze iz Češke, tj. stare Bohemije, engleski naziv *Gypsi* iz pretpostvke da su iz Egipta i slično. Ipak, u službenoj terminologiji hrvatskog jezika se

⁴ Prema kastinskom sustavu, nedodirljivi su najniži sloj, izbačeni iz sustava, nedostojni života u zajednici, osuđeni na „nečiste“ poslove; sustav kasti je karakterističan za Indiju, pradomovinu Roma

koristi naziv *Romi* koji na romskom jeziku, romani chibu, znači čovjek, te je naziv kao takav prihvaćen i od strane Roma na Svjetskom kongresu Roma u Londonu 1970. godine. (Nikšić, 2004)

2.3. *Obitelj i ustroj*

Još jedna karakteristika koju su Romi stekli zbog nomadskog načina života je i snažan osjećaj pripadnosti romskoj zajednici. Iako broj i ustroj u različitim plemenskim zajednicama varira, središnja sastavnica je za većinu karakteristična: *obitelj* čine otac, majka i manja djeca; *proširenu obitelj* čine braća sa svojim obiteljima; *obiteljsku zadrugu* čini nekoliko desetaka članova koji imaju zajedničkog pretka i prezime; *plemensku skupinu* čini nekoliko većih obiteljskih zadruga a sve imaju zajedničkog plemenskog vođu. (Hrvatić, 1996) Takav ustroj se najviše poštuje u naseljima u kojima Romi žive izolirano od većinskog stanovništva, tj. u prostorno segregiranim naseljima.

Romska obitelj je tradicionalno patrijarhalna i u njoj dominantnu ulogu imaju muškarci (otac, sin, braća, svekar, muž) dok se ženina uloga veže uz djecu i kuću. Većina Roma je u običajnom braku kojem oni daju i veću važnost nego onom formalnom (crkvenom ili civilnom). To je brak koji se sklapa između budućih supružnika obredom u obitelji i priznaju ga i obitelj i romska zajednica. Isto tako, u brak Romi ulaze ranije nego većinsko stanovništvo. Romkinje se uglavnom udaju između 15. i 18. godine (više od polovice Romkinja), dok muškarci u brak ulaze malo kasnije, između 17. i 20. godine. Ipak, najmanji broj Roma ulazi u brak nakon 25. godine, tj. 22. za Romkinje. No, vide se određena odstupanja pa tako Romi koji žive u naseljima s većinskim stanovništvom, posebno oni u većim mjestima i gradovima lagano odstupaju od takve prakse i vidi se lagani odmak od takve tradicije kod njih. Na primjer, Romkinje koje žive u Zagrebu se udaju značajno kasnije od onih u drugim gradovima i selima. Slično je i s brojem djece, Romi u Zagrebu imaju značajno manji broj djece nego oni izvan Zagreba. Jedno istraživanje je pokazalo kako Romi u Zagrebu imaju prosječno 2,63 djece, u drugim gradovima 3,18 dok je prosječan broj djece u selima 3,53. No, ono što je najzanimljivije je činjenica da postoji veza između broja djece i obrazovanja Romkinja. Romkinje koje nisu išle u osnovnu školu ili je nisu završile imaju znatno veći broj djece od Romkinja koje su završile i osnovnu i srednju školu. (Baranović, 2009) Upravo u ovakvim podacima vidimo značaj odgoja i obrazovanja, pa i samih učitelja koji bi morali poticati ostajanje u školama i odgoj za odgovorno roditeljstvo.

Obitelj je jako bitna komponenta za održavanje takvog ustroja i regulacije statusa u plemenu. Upravo zbog velikog značaja obitelji, karakteristično je za Rome da ranije ulaze u brakove, imaju veći broj djece i o njima pretežito brinu majke, koje su ujedno i domaćice. Djevojčice često već u 10. godini preuzimaju radne obaveze svojih roditelja i češće prekidaju školovanje i udaju se. Neki od razloga za ranu udaju su čuvanje djevojčica od rizika (tradicija čuvanja djevojčica od silovanja tako što ih se udavalo jako mlade), pomoć u kući i čuvanju djece, loši financijski uvjeti, odgojno-obrazovani sustav koji nije usmjeren na sve, diskriminacija itd. (Cvjetićanin, Živanović, 2011)

Velik broj Roma živi bez osnovne infrastrukture (vode, struje, udaljeni od škola, trgovina i sl.). Upravo zbog toga oni se moraju oslanjati jedni na druge, na članove obitelji i susjede i tako osiguravati materijalnu i emocionalnu podršku. Iako bi se lako zaključilo da su romski roditelji permissivni u odgoju djece, to u određenim segmentima nije tako. Iako romska djeca imaju veću slobodu, postoje jasna pravila o njihovim zadacima u kući i oko nje, odjevanju kao i ponašanju prema suprotnom spolu. (Šućur, 2004)

Romske obitelji su gotovo tradicionalno velike. Neki autori smatraju da je to zato što je u prošlosti mortalitet djece bio visok. Ipak, i kod romskih obitelji se počinje primjećivati trend opadanja broja djece te neka istraživanja pokazuju da već trećina kućanstava broji do 4 člana. (Štambuk, 2000)

2.4. Zanimanja

Dok su žene pretežno domaćice i brinu o djeci, muškarci se bave raznim zanimanjima koja svoje korijene vuku iz pradomovine Indije i često su uvjetovana njihovim nomadskim načinom života. Romi su tradicionalno kovači, ali su se bavili i trgovinom konjima. Zanimljivo je da su određena romska plemena zadržavala određene zanate i poslove kojima su se bavila, pa tako postoji pleme čiji su se pripadnici bavili isključivo dresiranjem medvjeda. Žene su se u prošlosti često bavile prošnjom, gatanjem i sličnim poslovima. (Hrvatić, 2014)

Ipak, vidi se pomak u odabiru zanimanja, od tradicionalnih zanimanja danas se sve više počinju baviti aktualnijim zanimanjima i prilagođavaju se potrebama tržišta. No, donekle i dalje zadržavaju tradicionalnu težnju da budu sami svoji poslodavci, da ne rade za druge jer to često smatraju sramotnim. (Posavec, 2000)

Danas se Romi najčešće bave sakupljanjem i prodajom sekundarnog otpada, javnim radovima i slično. Ipak, najveći dio obitelji i dalje prima socijalnu pomoć, tj. nemaju stalna zaposlenja i druga primanja. (Hrvatić, 2014)

Ono što je destimulirajuće je činjenica da Romi koji rade, najčešće rade na slabo plaćenim pozicijama, rijetko imaju stalno zaposlenje i zbog toga im se često prepuštanje socijalnoj pomoći čini kao lakša i isplativija opcija. Uz to, zbog velikog broja djece, često primaju i veliku svotu novaca u obliku dječjeg doplatka pa i to otežava eventualnu odluku za traženjem stalnog zaposlenja.

Zapravo je mali broj Roma sa stalnim zaposlenjem, stopa nezaposlenosti Roma u Hrvatskoj je jako visoka. Jedan od razloga tome je zasigurno i neobrazovanost, posebno kod djevojaka koje rijetko završavaju osnovnu školu. (Šikić-Mićanović, Ivatts, Gelger-Zeman, 2015) Iako je to samo jedna od komponenata, na njoj se mora raditi i bitno je pružiti Romima preuvjete za obrazovanje i završavanje najmanje osnovnoškolskog obrazovanja, a onda i na višim razinama.

Ipak, Romi se sve češće zapošljavaju i u odgojno-obrazovnim ustanovama kao pomagači u nastavi u sklopu paketa *Mladi za mlade* te najčešće pomažu drugim Romima u savladavanju odgojno-obrazovnih zadataka.

2.5. Jezik

Kako standardizirani romski jezik ne postoji, zbog seoba i promjena dijalekata koji su na određenom stupnju i povezani, često je dolazilo do promjena pa se Romi u nekim slučajevima uopće ne mogu sporazumjeti s drugima. Zbog toga je određeni dijalekt karakterističan za određenu plemensku skupinu. Broj dijalekata zbog seoba prelazi i 60. (Posavec, 2000)

Ipak, mnogi Romi smatraju da je standardizacija romskog jezika nužna za očuvanje etničkog identiteta. Uz to, više bi se Roma služilo romskim jezikom i međusobna komunikacija bi se olakšala. To bi moglo olakšati i sporazumjevanje u školama jer bi tada romski pomagači i učitelji Romi mogli komunicirati sa svom romskom djecom. Služenje romskim jezikom za Rome bi značilo ostvarivanje njihova prava kao romske manjine. (Šikić-Mićanović, Ivatts, Gelger-Zeman, 2015)

Romski jezik (romani chib) se ubraja među dravidske jezike sjeverozapadne Indije, u skupinu dardu jezika. Do tog se zaključka došlo analizom i usporedbom romskog jezika s tamošnjim jezicima. (Dragun, 2000)

Zbog potrebe za prilagodbom većinskom stanovništvu, većina Roma je bilingvalna. Ipak, zbog nedostatka standarda u materinskom jeziku i nedovoljnog poznavanja istog većina Roma ima smanjene jezične kompetencije što im otežava učenje drugog jezika, tj. hrvatskog. (Posavec, 2000)

2.6. *Kultura*

U životu Roma veliku ulogu ima kultura, tj. umjetnost. Za njih je umjetnost shvaćanje smisla života. Zbog načina života Romi nemaju pisanih tragova o svojoj kulturi no usmenom predajom se mnoštvo pjesama, priča, legendi održalo sve do danas. One uglavnom govore o putovanjima, životu, ljubavi. Uz to, veliki značaj ima slikarstvo i kiparstvo kojem su posebno skloni te izrađuju predmete od različitih materijala. Često se izražavaju i uz glazbu pa su tako i dobri plesači, pjevači i svirači a o njihovoj kulturi mnogo govori i njihova bogata narodna nošnja, posebno ženska, koju karakterizira šarenilo i mnoštvo nakita. (Hrvatić, 2014)

Pretpostavlja se da su Romi potomci plemena Doma i Lura. U korist tome ide i velika ljubav koji Romi imaju za glazbu, ples i kulturu. Domi se bave glazbom i plesom dok se Luri bave ocakljivanjem posuđa, svirkom i plesom. Osim toga, s Domima ih povezuje i sličnost u imenu (Domi i Romi). (Dragun, 2000)

Bez obzira na slabiju očuvanost kulturne baštine, javlja se želja i potreba za dokumentiranjem iste pa se tako npr. 1991. godine u Brnu otvorio Muzej romske kulture u kojem su prikupljeni i dokumentirani razni materijali koji o njoj govore. (Posavec, 2000)

2.7. *Vjera*

Usprkos raširenom mišljenju o Romima kao nevjernicima, oni se prilagođavaju i preuzimaju vjeru okoline u koju se dosele. Također, oni svojoj vjeri često dodaju elemente vjere većinskog stanovništva s kojim žive.

Zapravo se romske legende često krivo interpretiralo i teško je točno razaznati koji su elementi izvorno romski a koji su implementirani iz drugih religija koje su Romi usvajali. Ipak, Romi danas, naročito na našim područjima na kojima se vrši evangelizacija i potiče se Rome na odlazak u Crkvu i upoznavanje s vjerom, tu vjeru i prakticiraju. (Hrvatić, 2014)

Ipak, tradicionalna romska vjerovanja imaju elemente svih velikih svjetskih religija. Tako su na primjer sličnosti s hinduizmom su vjerovanje u karmu i kastinska uvjetovanost zbog koje Romi i zadržavaju plemenski način života. (Dragun, 2000)

Prema istraživanju provedenom na Institutu Ivo Pilar, najveći broj Roma u Hrvatskoj je rimokatoličke vjeroispovijedi (41,9%), dio Roma je islamske vjeroispovijedi (27,7%), manje ih je pravoslavne vjeroispovijedi (15,6%), dok ih najmanje ne pripada niti jednoj vjeroispovijedi (4,1%) ili pripadaju nekoj drugoj vjeroispovijedi (3,4%). (Štambuk, 2000)

2.8. *Romi u Hrvatskoj*

U Republici Hrvatskoj, prema popisu stanovništva iz 2011. godine, danas živi malo manje od 17 000 Roma (16 975). Ipak, procjenjuje se da je stvaran broj Roma skoro dvostruko veći. Nameće se pitanje zašto je to tako. Zasigurno se određeni broj Roma osjeća nesigurno i da zbog toga skriva svoju nacionalnost. Isto tako, zbog i dalje velikog broja nepismenih i nedovoljno obrazovanih Roma ne možemo znati koliko su podaci koje su dali točni. Također, dio Roma se želi prilagoditi većinskom stanovništvu i misle da je odbacivanje dijela svog identiteta način za to. Iz svega toga se jasno može zaključiti u kakvom su Romi položaju, s koliko se predrasuda i diskriminacija susreću i koliko ulogu odgojno-obrazovne ustanove tu mogu i moraju imati.

Prema popisu stanovništva, najveći broj Roma živi u Međimurskoj županiji (5107), zatim u gradu Zagrebu (2755), Osječko-baranjskoj (1874), Sisačko-moslavačkoj (1463), Primorsko-goranskoj (1072), Koprivničko-križevačkoj (925), dok je ostatak Roma raspoređen u manjem broju po ostalim županijama. (podaci Državnog zavoda za statistiku)

Ipak, ti nam podaci ne govore mnogo o stvarnom stanju i položaju Roma u Republici Hrvatskoj. Većina Roma i dalje živi marginalizirana na više područja. Jedno od njih je prostorno. Naime, većina Roma i dalje živi u segregiranim naseljima što je posljedica ekonomske marginalizacije, tj. pretežitog bavljenja slabije plaćenim i statusno nižim zanimanjima. Uz to, Romi rijetko imaju stalna zaposlenja pa i to doprinosi njihovoj ekonomskoj nestabilnosti i češćoj ovisnosti o socijalnoj pomoći. Zbog svojih migracija Romi se stalno nalaze na kulturnoj margini jer svakom asimilacijom gube dio svog kulturnog identiteta. Migracije doprinose i političkoj marginalizaciji jer dio Roma i dalje ne može dobiti hrvatsko državljanstvo. (Hrvatić, 2004)

Nameće se pitanje zašto se Romi susreću s tolikom marginalizacijom. Uzroci se mogu pronaći u društvenim problemima koji su povezani sa ksenofobijom, rasizmom, velikim brojem neobrazovanih, siromaštvom, lošijim uvjetima života, trajnom nezaposlenošću, rasprostranjenom diskriminacijom. Zapravo se razlike između većinskog stanovništva i Roma najbolje vide u situacijama kada žive u neposrednoj blizini jedni od drugih. Zamjećuje se kako Romi imaju značajnije lošije sanitarne uvjete, često nemaju električnu struju, lošiji pristup javnom prijevozu. Položaj Roma se znatno sporije poboljšava od položaja većinskog stanovništva, vjerovatno zato što su Romi već dugo na rubu javnog interesa. (Šikić-Mićanović, Ivatts, Gelger-Zeman, 2015)

Socijalna isključenost s kojom se Romi neprestano susreću podrazumjeva trajnu i višestruku deprivaciju pojedinca, postavljanje na rub društva, nemogućnost sudjelovanja u društvu i društvenim procesima zbog siromaštva, nedostatka sposobnosti ili kao rezultat diskriminacije. Zbog toga nije rijetko da se Romi odvajaju, isključuju iz prilika za odgoj i obrazovanje, aktivnosti u zajednici, osjećaju se bespomoćno. Takva se isključenost mora ublažiti i bitno je ostvariti veći stupanj socijalne integracije, tj. uključenosti. (Nacionalna strategija za uključivanje Roma, 2012)

3. Obrazovanje Roma

Dio teškoća s kojima se Romi susreću moglo bi se umanjiti kada bi se oni što aktivnije uključivali u odgojno-obrazovni proces. Ipak, već od samog početka procesa, od ranog odgoja i obrazovanja vidimo da gotovo i nema romske djece u vrtićima. To otežava i daljnju situaciju- polazak u školu. Iako je sada tzv. mala škola, tj. predškola obavezna za sve, ona često nije dovoljna kako bi se Rome pripremio za osnovnu školu.

Kada govorimo o obrazovanju Roma, nameću se dva temeljna pitanja- zašto Romi izbjegavaju školu, iako su svjesni njezinog značaja i zašto država nije u stanju provesti zakon o obaveznom osnovnoškolskom školovanju kada je riječ o Romima. (Štambuk, 2000)

Ono što je bitno osvijestiti je činjenica da Romi ne mogu sami prebroditi postojeće stanje, već jednu od ključnih uloga tu mora preuzeti škola i sami učitelji. Odgoj i obrazovanje kao jedno od područja potrebnih za prevladavanje stanja je prepoznato i od strane države pa je tako 2012. godine donesena Nacionalna strategija za uključivanje Roma koja Rome definira kao jedne od najugroženijih pripadnika manjinskih skupina.

Osim osiguravanja materijalnih i ekonomskih uvjeta, jedan od najvažnijih preduvjeta za uspješno obrazovanje Roma su kulturni uvjeti sredine u kojoj odrastaju.

3.1. Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Za Rome bi polazak u vrtić bio značajan jer bi mogli usvojiti neke odgojno-obrazovne postupke koje kod kuće zbog već navedenih marginalizacija ne mogu. To bi, za početak, bio jezik i govor, no uz to dolazi i učenje o higijenskim navikama, opće znanje, razvijanje kulturnih i radnih navika. (Hrvatić, 2014)

„Kako je cilj predškole djetetu osigurati okružje u kojem će najviše moguće razviti osobne potencijale, zadovoljiti interese i potrebe (sigurnost, pripadnost i ljubav, samopoštovanje i poštovanje od drugih osoba, samoostvarivanje...), kao i steći znanja, vještine i navike koje će mu omogućiti uspješnu prilagodbu novim uvjetima polaskom u osnovnu školu, važnost polazanja za romsku djecu je velika.“ (Hrvatić, 2014, 81)

Većina romske djece između 3 i 5 godina nema pristup slikovnicama i knjigama. Isto tako, veliki je broj djece koja nemaju razvijene higijenske navike i imaju loše prehrambene navike. S obzirom na sve teškoće koje Rome prate, uključivanje u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja je jedna od najvažnijih mjera za osnaživanje i stvaranje preduvjeta za daljnje obrazovanje a kasnije i za bolja radna mjesta, bolje uvjete života i u globalu,

kvalitetniji život. Ipak, većina Roma ne pohađa programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. Razlozi su mnogobrojni: nemogućnost upisa zbog nezaposlenosti oba roditelja, roditelji nemaju dovoljno informacija, romske obitelji često žive u segregiranim naseljima a prijevoz do vrtića im nije osiguran, nepoznavanje hrvatskog jezika (i roditelja i djece), nedostatak financijskih sredstava... Razloga za neuključivanje je mnogo, no sve ih je potrebno prevladati jer je razloga za uključivanje i dalje znatno više. Prvenstveno, lokalne se vlasti moraju više angažirati i poraditi na promociji uključivanja Roma u programe ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja, te informirati roditelje o prednostima uključivanja. (Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2014b)

UNICEF-ovo istraživanje pokazalo kako i roditelji Romi potvrđuju da njihova djeca tijekom i nakon predškolskog odgoja i obrazovanja bolje uče hrvatski jezik, kasnije u školama lakše prate nastavu, bolje se slažu s drugom djecom i imaju bolje ocjene. (Bagić i sur. 2014)

3.2. Osnovna škola

Podaci o osnovnoškolskom obrazovanju su, kada pričamo o obrazovanju Roma, najbolji. Ako usporedimo brojeve, najviše učenika Roma pohađa osnovne škole, daleko više nego vrtiće i srednje škole (predškolski odgoj- 399, osnovna škola- 4435, srednja škola- 341). (Hrvatić, 2014) Dio razloga za smanjeni broj učenika u srednjim školama je i to što Romi često ne završavaju osnovnu školu.

Najveći se problem javlja kod nemogućnosti zadržavanja Roma u školama. Naime, prema podacima UNICEF-a, učenici Romi provode upola manje vremena u obrazovnom sustavu od njihovih vršnjaka pripadnika većinskog stanovništva. Uz to, posebno su pogođene Romkinje kojih tek nekolicina (jedna četvrtina) završava osnovnu školu. Iako je osnovnoškolsko obrazovanje obavezno, ta zakonska obaveza prestaje s navršениh 15 godina pa tako zbog ponavljanja razreda i duljeg pohađanja osnovne škole Romi nerijetko prije završetka osnovne škole navršе 15 godina i odustanu od školovanja. Osim toga, školovanje prekidaju i zbog neučenja, bježanja iz škole, ženidbe/udaje, smještanja učenika u odgojne ustanove, nerazumijevanja potrebe institucionalnog obrazovanja, potrebom za pomaganjem kod kuće, zdravstvenih razloga. Učitelji se teško s tim preprekama suočavaju, naročito kada učenici Romi ne dolaze u školu. Uz to, učitelji često nemaju podršku obitelji i romske zajednice zbog njihove nepismenost i drugih marginalizacija. Ipak, ono što učiteljima najviše nedostaje u

radu s Romima je nedostatak stručnog usavršavanja usmjerenog na obrazovanje Roma. (Bagić i sur. 2014)

Istraživanje provedeno 2010. godine pokazalo je kako većina učenika Roma voli ići u školu, tj. na pitanje vole li ići u školu samo njih 6 od 104 je odgovorilo negativno. Isto tako, u istraživanju su svi učenici Romi odgovorili kako je pohađanje škole važno. (Lapat, Šlezak, 2010) Takvo i slična istraživanja bi trebala biti poticaj na promjene, poticaj učiteljima i općenito školskim djelatnicima na sustavnije i usmjerenije djelovanje usmjereno romskim učenicima. Jer, ukoliko Romi vole ići u školu i znaju da je ona važna, pitanje je zašto je onda i ne završavaju ili ne nastavljaju.

Romi se tokom svog osnovnoškolskog obrazovanja susreću s mnogim preprekama. Naravno da je prva i očita jezična barijera. Nerijetko se događa da učenici samo zbog nepoznavanja jezika ponavljaju 1. razred ili im se i prije polaska u školu odgađa upis. Jasno je da im je tako puno teže pratiti i usvajati gradivo te već od početka zaostaju i gube motivaciju. Uz to, teže im je komunicirati s ostalim učenicima u razredu pa su često i zbog toga u školi izolirani.

3.2.1. Romski pomagači

Zbog svih ovih prepreka koje se pred romske učenike nameću, odnedavno je pokrenut i paket mjera *Mladi za mlade* u sklopu kojeg djeluje mjera *Pomagači u nastavi*, tj. *romski pomagači*. Naime, radi se o mjeri u sklopu koje odrasli Romi koji znaju romski jezik i imaju do 29 godina pomažu učenicima Romima koji pohađaju osnovne i srednje škole. Oni s njima rade na usvajanju hrvatskog jezika, motiviraju ih, potiču suradnju roditelja s učiteljima i školom, pomažu im kod učenja i zadaća nakon škole i sličnim zadacima.

Često su romski pomagači ključna poveznica između obitelji i škole, roditelja i učitelja. Ponekad je nužno da učitelj inzistira na individualnoj suradnji s roditeljima i u tim slučajevima roditelji Romi se lakše odazivaju na poziv romskog pomagača. Uz to, ukoliko roditelji ne govore hrvatski jezik, što nije rijetkost, učitelj bez romskog pomagača ne može s njima komunicirati. Isto tako, ponekad suradnji mora nazočiti i učenik, pri čemu najčešće s roditeljima komunicira na romskom, što je učitelju nerazumljivo pa romski pomagač ponovno može prevoditi i pojašnjavati jer nemaju sve hrvatske riječi direktan romski prijevod, a i zbog kulturalnih razlika može doći do nerazumjevanja. Učitelji također povremeno moraju roditeljima slati pisane poruke koje si oni često ne mogu pročitati jer su nepismeni. U takvim situacijama romski pomagači pisane poruke prenose do roditelja i čitaju ih i prevode. Dobro je

da se na taj način šalju pozivi na sastanke, kako grupne tako i individualne. (Lapat, Basta, 2010)

Romski pomagači imaju organizirane stručne skupove, zajedno s stručnim suradnicima i učiteljima hrvatskog jezika. Skupovi su uglavnom koncipirani oko interdisciplinarnih tema, prevladavanja suparničkog i agresivno ponašanja, nenasilnog rješavanje sukoba, komunikacije i slično. (izvještaj sa sjednice Vlade, 2014)

3.2.2. Interkulturalni kurikulum

U odgoju i obrazovanju Roma interkulturalni pristup je onaj kojem se treba težiti. On ne pretpostavlja samo poučavanje o više kultura već i poučavanje i otkrivanje sličnosti i razlika, poučavanje o ljudskim pravima, učenje življenja zajedno, učenje za zajednički život. Osim toga, takav pristup zahtjeva i spremnost učitelja na promjenu uloge, njegov odmak od predrasuda, prihvaćanju različitosti, te prelaska od uloge poučavatelja na ulogu medijatora i mentora. (Bedeković, 2015)

Zbog već navedenih specifičnosti koje migracije donose, jako je važno da se u nastavu, posebno na osnovnoškolskoj razini, unose i elementi romske kulture. Osim što će učenici koji su pripadnici većinskog stanovništva (u ovom slučaju Hrvati) učiti o drugim kulturama, učenici Romi će produbljivati svoje znanje o svojoj kulturi. Uz to, zbog usmenog načina prenošenja, Romi često ne znaju mnogo o svojoj kulturi.

Jedan od najočitijih načina za to je preko umjetnosti, tj. preko likovne i glazbene kulture. Učenici mogu na likovnoj kulturi crtati različite romske motive, koristiti šarenilo boja kako bi se dočarala romska kultura i slično. Također, na glazbenoj kulturi se mogu puštati neke romske pjesme, učenici mogu i naučiti neke jednostavnije pjesmice pa ih i sami izvesti, može ih se upoznati s pjesmom „Đelem, đelem“ koja je i romska himna koja i sama mnogo govori o putovanjima i načinu života Roma. S druge strane, i starije učenike se može (i mora) upoznati s povijesti Roma, posebno o njihovom položaju u 2. svjetskom ratu o kojem se gotovo i ne govori na satovima povijesti.

Često se događa da se višestrukost djetetova identiteta negira kako bi se svu djecu lakše tretiralo kao jednake. Tako se djeci koja nisu pripadnici većinske kulture šalje poruka da je njihova kultura manjkava, da im kao takvima nije mjesto u društvu i da se moraju prilagoditi kako bi bili uspješni. Na primjer, takvo ponašanje je vidljivo kod učitelja koji djecu koja ne znaju hrvatski jezik poučavaju jednako kao i onu djecu koja znaju hrvatski jezik. To djeluje

negativno na razvoj samopoštovanja učenika. (Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2014a)

Isto tako, bez obzira na veliki broj romskih učenika u školama, njihova zastupljenost u udžbenicima je nepostojeća. Ipak, učitelji bi mogli u takvim situacijama sami izraditi materijale na kojima bi i romski učenici bili zastupljeni i tako barem malo ispraviti manjkavost udžbenika. Na taj način bi se djecu moglo učiti o tome kako je zdravo uočavati razlike ali i kako se s njima nositi. Isto tako, na taj bi se način moglo umanjiti odbacivanje koje romski učenici često doživljavaju a ono je rezultat neznanja nošenja s razlikama koje većinsko stanovništvo reproducira.

Jako je bitno da učitelji razlike osvještavaju ali im ne daju previše pozornosti, koriste te različitosti kako bi ukazali učenicima koliko ljudi u svojoj različitosti jesu i moraju biti ravnopravni i da su te razlike pozitivne. S druge strane, odgojno-obrazovni rad mora proizlaziti iz iskustava svih učenika, tj. učitelj mora promišljati o kulturama svih učenika, pa tako i Roma i te specifičnosti unositi u nastavu. (Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2014a)

Kao što je već i prije navedeno, mnogo je učenika Roma koji ne govore i ne razumiju hrvatski jezik. U slučajevima kada učitelji u razredima imaju takve učenike, nužno je s njima uspostaviti barem osnovnu komunikaciju. Ipak, to je otežano, ne samo zbog toga što učitelji ne znaju romski, već i zbog većeg broja neunificiranih, loše lektoriranih gramatičkih priručnika romskog jezika. (Matišić, 2012)

Nešto bolje rješenje nudi Veljko Kajtazi, saborski zastupnik romske nacionalne manjine. Naime, on je pokrenuo pisanje, sakupljao korpus i 2008. godine objavio romsko-hrvatski i hrvatsko-romski rječnik. Rječnik je izdan zbog straha da se romska kultura neće održati i očuvati, ali i zbog lakše intergracije mladih Roma u hrvatsku, većinsku kulturu. Rječnik sadrži pojmove koji se najčešće upotrebljavaju u romskom jeziku, kao i one za koje je autor smatrao da su nužni za opstanak jezika. Osim toga, rječnik nudi pogled u sociokulturna nastojanja Roma. (Janjić, 2008) Zasigurno da je rječnik koristan, ne samo Romima, već i učiteljima koji s njima rade. Naime, sve je više Roma koji zbog asimilacije gube doticaj sa svojom, romskom kulturom i romska djeca često ne znaju romski jezik dobro, iako im je materinji. U takvim bi situacijama učitelji mogli posegnuti za romsko-hrvatskim i hrvatsko-romskim rječnikom i zajedno s romskim učenicima naučiti i njegovati romske riječi.

Uz rječnik, učitelji mogu posezati i za drugim izvorima koji bi im mogli pomoći s učenicima kojima hrvatski jezik nije prvi jezik. Jedna takva knjiga je i ona Lidije Cvikić. Naime, ona

nudi teorijska saznanja o usvajanju hrvatskog jezika kao drugog jezika, kao i praktični dio koji se sastoji od različitih vježba, zadataka, radnih listova koji učiteljima mogu olakšati rad i/ili dati ideje za koncipiranje učenja hrvatskog jezika za romske učenike. Osim toga, knjiga nije namjenjena samo učiteljima već i odgojiteljima koji rade s djecom Romima u predškolskoj dobi. (Kolaković, 2007) Takve i slične knjige su korisne učiteljima i odgojiteljima jer im pomažu u radu s učenicima kojima hrvatski nije materinji jezik jer se često učenike Rome uči kao da im je prvi jezik. Učitelji bi to posebno trebali uvažavati s obzirom na činjenicu da se sve učenike obrazuje po modelu C⁵, bez obzira na predznanje jezika.

3.3. Srednja škola

Kada govorimo o srednjoškolskom obrazovanju Roma zapravo se uglavnom radi o malom broju učenika. Naime, prema podacima iz 2011. godine, samo je 341 učenik Rom pohađao srednju školu u cijeloj Republici Hrvatskoj. (Hrvatić, 2014)

Prema tome vidimo zašto se najveći naglasak u odgojno-obrazovnom procesu stavlja na osnovnoškolsku razinu obrazovanja. Također, mali je broj učenika Roma koji se odlučuju za pohađanje gimnazija i četverogodišnjih škola, oni se uglavnom obrazuju za pomažuća zanimanja i škole koje traju 3 godine. Jasno je da bi tu veliku ulogu mogli odigrati pedagozi ali i drugi školski djelatnici koji se bave savjetovanjem u izboru budućih karijera i škola. Trenutno se time bave i romski pomagači, no veći angažman Zavoda za zapošljavanje, Centara za socijalni rad i drugih, sličnih ustanova bi mogao osigurati bolje rezultate.

U ovakvoj situaciji bi obrazovanje romskih učitelja i odgojitelja bio nužan potez za stvaranje boljih odgojno-obrazovnih pretpostavki za romske učenike. Tako bi učitelji Romi lakše komunicirali čak i s onim učenicima koji ne znaju hrvatski jezik, komunikacija s roditeljima bi bila lakša, a učenici Romi bi imali pozitivne uzore. Zbog odustajanja od školovanja na svim razinama, broj Roma koji su uključeni u visokoškolsko obrazovanje je neznatan. Kako bi se takav trend umanjio, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta isplaćuje stipendije svim učenicima Romima koji pohađaju srednje škole i fakultete.

⁵ Model C je model obrazovanja u cijelosti na hrvatskom jeziku; kultura i jezik manjina se njeguju, provodi se interkulturalni odgoj i obrazovanje u sklopu jezika i književnosti nacionalne manjine, povijesti, zemljopisa, glazbene i likovne kulture, no naglasak je na većinskoj kulturi i jeziku; posebni program nastave se provodi 5 sati tjedno (Hrvatić, 2014)

Jedno od rješenja ekonomske marginalizacije bi moglo biti i izobrazba odraslih Roma, tj. uključivanje u programe kojima bi se Romima koji su odustali od osnovnoškolskog obrazovanja nudila prilika da ga ponovno pohađaju, ali i druge različite oblike osposobljavanja za zanimanja kojima bi cilj bio pokušaj trajnog zapošljavanja. (Hrvatić, 2014)

3.4. Visokoškolsko obrazovanje

Najmanji je broj Roma koji pohađaju neki oblik visokoškolskog obrazovanja. Zsigurno da su materijalni problemi jedna od najvećih prepreka tome, no postoje stipendije za Rome studente. Prema podacima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, školske godine 2011./2012. je 28 Roma studenata tu stipendiju i primalo. S druge strane, stvaran broj Roma koji su uključeni u visoko obrazovanje se ne zna jer se ne izjašnjavaju svi kao pripadnici romske manjine, već se to zna samo za studente koji primaju stipendije.

Ipak, veći je problem asimilacija koju odgojno-obrazovni sustav nameće i zbog koje Romi obuhvaćeni dugogodišnjim obrazovanjem teško „ostaju Romi“. Romi koji završavaju srednje i visoko obrazovanje nerado zadržavaju svoj romski identitet. Podaci iz 2003. godine govore kako je samo desetak Roma koji studiraju. Iako je taj broj dvostruko veći nego 2006. godine, mjesta za pomak definitivno još uvijek ima i potrebno je i daljnje djelovanje za motiviranje Roma na uključivanje u visokoškolski obrazovni sustav. Upravo je zato bitno da se Rome od najranije dobi, tj. predškolskog obrazovanja uključuje u sustav, u vrtiće jer je općepoznata činjenica da kvalitetno predškolsko obrazovanje koje je uz to i integrirano, omogućuje podlogu za lakše učenje u osnovnoj školi, osigurava bolju jezičnu pripremljenost i stvara bolje preduvjete za nastavak školovanja. (Novak, 2008)

4. Učitelji

Značaj i uloga učitelja u procesu odgoja i obrazovanja oduvijek je bila prepoznata i naglašavana. Učitelj je osoba koja s učenicima ostvaruje, pospješuje, vodi i organizira odgojno-obrazovni rad koji vodi učenika prema emancipaciji, razvija njegove sposobnosti i mogućnosti. (Rosić, 2010)

Zbog toga obrazovanje učitelja, njihovi stavovi i uvjerenja i kompetencije za rad imaju veliku ulogu u obrazovanju Roma. Postavlja se pitanje jesu li učitelji dovoljno kompetentni za to područje rada i koje su to kompetencije zapravo potrebne za rad s Romima.

Bitno je da učitelji uspostave pozitivan odnos s učenicima Romima. No, to je vrlo kompleksno područje i zahtjeva sposobnost za „suživot s drugima“. Kada se jednom takav odnos uspostavi on može biti na korist cijeloj generaciji pa i cijeloj školi jer dolazi do transfera iskustava koji obogaćuju sve sudionike koji različitosti ne doživljavaju kao prijetnju već kao priliku za osobni rast. (Čačić, 2012)

Upravo zato je važno da učitelji koji najviše rade s učenicima budu osposobljeni za interkulturalni odgoj i obrazovanje. Tu najveću ulogu imaju učiteljski fakulteti za koje je bitno da imaju kvalitetno koncipirane kolegije koji potiču razmišljanje i formiranje kompetencija o interkulturalnom odgoju i obrazovanju. (Mlinarević, Peko, Ivanović, 2012)

4.1. *Obrazovanje učitelja*

Iako formalno obrazovanje učitelja za obrazovanje Roma ne postoji, na Učiteljskom fakultetu u Zagrebu postoji kao izborni kolegij bajaški jezik kao jezik koji većina Roma u Republici Hrvatskoj govori. Zasiurno da je takav kolegij nužan, posebno za podružnicu Učiteljskog fakulteta u Čakovcu jer na tom području živi najveći broj Roma u Hrvatskoj. Ipak, pitanje je koliko je takav kolegij koristan, tj. može li osoba koja tek počinje učiti neki strani jezik naučiti dovoljno za sporazumjeti se u samo jednom semestru učenja. Uz to, većini učitelja je romski jezik nepoznanica i velike su šanse da se tek prvi puta s njim susreću kada se odluče početi ga učiti. Iako jedan kolegij učenja nije dovoljan da se savlada jezik, on može pružiti dobre preduvjete učiteljima koji će u daljnjem radu to znanje produbljivati. Kada bi učitelji govorili romski, učenici Romi bi mogli lakše naučiti hrvatski jezik a moguće je da bi se i barijera s roditeljima prevladala, a posebno bi se olakšala suradnja s roditeljima koji ne pričaju hrvatski.

Obrazovanje za interkulturalizam je jako važno za učitelje koji rade s Romima. Ono mora stvoriti podlogu za daljnje djelovanje učitelja u duhu interkulturalizma. Interkulturalni sadržaji se moraju implementirati unutar studijskih programa za učitelje. Na taj način bi učitelji sticali interkulturalne kompetencije. (Peko, Mlinarević, Jindra, 2009)

„Nadalje, interkulturalna kompetencija (sposobnost) znači stalno razvijanje razumijevanja odnosa između i među kulturama u čemu nam može pomoći i proučavanje njihove povijesti i civilizacije.“ (Peko, Mlinarević, Jindra, 2009, 133) To bi značilo da bi učitelji koji u razredima imaju Rome morali proučiti njihovu kulturu, povijest, jezik. Kako kolegiji koji takve sadržaje nude se ne održavaju na Učiteljskim fakultetima (osim kolegija Bajaškog jezika), na učiteljima i na njihovom cjeloživotnom učenju je da takve sadržaje usvoje. Problem s takvim načinom je to što takva usavršavanja ovise o dobroj volji učitelja, tj. njihovim interesima.

Stjecanje kompetencija možemo podijeliti u nekoliko komponenata. Iako su komponente prividno odvojene, one su jedna za drugu nužne. Komponente su inicijalno obrazovanje (studij), uvođenje u posao, obrazovanje tijekom rada i cjeloživotno učenje. Ipak, kompetencije koje učitelj stekne nisu dovoljne same po sebi, već je bitan i učiteljev kognitivistički pristup u tumačenju. (Mlinarević, Brust Nemet, 2015)

No, koje su to kompetencije koje učitelj mora imati kako bismo mogli reći da ima razvijene interkulturalne kompetencije? Neke od njih su: dobro poznavanje svoje i druge kulture, sposobnost humane komunikacije, prihvaćanje učenika koji pripadaju drugim kulturama, tolerantnost, empatičnost, samopouzdanje, radoznalost, otvorenost za iskustva, borba protiv predrasuda i stereotipa. (Đuranović, Klasnić, 2012., 97)

4.2. Uloga učitelja

Današnje je društvo puno stereotipa, mržnje, predrasuda prema svima koji i najmanje odstupaju od prosjeka. Romi su definitivno skupina koja trpi najviše zbog različitih predrasuda. Ljudi ih često smatraju lijenima, kradljivcima, nepoštenima, prljavima, lošima. Na učiteljima je da, barem u razredu, takve predrasude i stereotipe uklone. Kada bi učenici od najranije dobi prema Romima imali pozitivno mišljenje, to bi se nastavljalo i u odrasloj dobi i odražavalo bi se u njihovim akcijama, takvo ponašanje bi prenosili i na svoju djecu i kroz nekoliko generacija bi se stereotipi i predrasude s kojima se Romi susreću znatno umanjili.

Kako bi učitelji što uspješnije mogli stvarati i razvijati interkulturalni i otvoreni kurikulum, važno je da surađuju s drugim učiteljima, stručnim suradnicima, ravnateljima, učenicima, roditeljima, predstavnicima manjinskih zajednica, nevladinih udruga i svima drugima koji im u tom procesu mogu pomoći. Učitelj mora shvatiti svoju ulogu primjera drugima na način da promovira jednakost, međusobno uvažavanje, oblikovanje otvorenog stava prema drugima, prihvaćanje bogatstva različitosti. Upravo na taj način on nastavu obogaćuje, čini je svrsishodnom. Njegova je uloga stvaranje kulture suvremene škole i razreda u kojoj će različitosti biti dobrodošle i izvor učenja a ne mržnje i predrasuda. Bitno je da se učenici ne odmiču od svog kulturnog i etničkog podrijetla, ali ih učitelji moraju pripremati i osvješćivati na dijeljenje života s pripadnicima drugih kultura koje se često razlikuju od njihove. (Mlinarević, Brust Nemet, 2015) Na taj način učitelji potiču prihvaćanje romske kulture u većinsku i spajanje učenika na suživot i partnerstvo u školi iz kojeg profitiraju svi- učenici pripadnici većinskog stanovništva šire svoje vidike a učenici Romi uče različite obrasce ponašanja (razvoj higijene, govora i sl.), integrirani su bolje u razredima, nisu diskriminirani, stvaraju bolju sliku o sebi i drugima.

Bijela knjiga o međunarodnom dijalogu (2011) govori da je pri tome uloga međukulturnog dijaloga značajna. On može biti sredstvo prevladavanja marginalizacije i društvenog raslojavanja, sredstvo pomirenja i promocije ljudskih prava. Ipak, on nije svemoćno rješenje za svaku situaciju, posebno ako nisu svi sudionici dijaloga spremni na njega. Dijalog ne smije nikome biti nametnut protiv volje jer to nije njegova bit. Ipak, ukoliko se provodi između pojedinaca ili grupa koji imaju različite sustave vrijednosti, on može biti vrijedno sredstvo suradnje na kraju kojeg se dolazi do konsenzusa o primjeni i vrijednosti ljudskih prava. Kada bi se dijalog koristio u razredu kao sredstvo interkulturalnog obrazovanja, on bi mogao biti sredstvo prevladavanja segregacije u razredu, što bi se kasnije odražavalo i na svijet izvan razreda. To bi učitelji morali primjenjivati i dijalogom prevladavati razlike između Roma i učenika pripadnika većinskog stanovništva.

Učitelj je taj koji mora nastojati da učenici usvoje temeljne pojmove u području demokratizacije, vladavine prava, ljudskih prava, kulture i međukulturnih odnosa, pretpostavki za funkcioniranje kulturno pluralne zajednice kao i razvoj zajedničke školske kulture koja se temelji na poznavanju i priznavanju stilova života prisutnih u školi. (Mlinarević, Brust Nemet, 2015,122.)

Često se događa da učenik Rom koji dolazi iz nesređene i komplicirane obiteljske i socio-ekonomske sredine, a uz to i fizički i govorno odudara od ostatka razreda, bude obeshrabren i

demotiviran za izvršavanje školskih obaveza. U takvim situacijama je uloga učitelja značajna. Prvenstveno je bitno da učitelj uspostavlja ugodnu atmosferu u kojoj se svi učenici osjećaju jednako vrijedni. Bitno je da se stvori sigurna okolina u kojoj svatko može izreći svoje mišljenje i razvijati svoju osobnost. Kako bi se učitelji što uspješnije nosili s takvim izazovima, nužno je profesionalno usavršavanje i upoznavanje s romskim identitetom i kulturom. (Čačić, 2012)

Uloga učitelja se mora jasno očitavati i u situacijama kada se nailazi na prepreke u suradnji i komunikaciji. Učitelji u takvim situacijama ne smiju nijekati teškoće već ih moraju priznati, osvijestiti i naći način kako ih prevladati. Isto vrijedi i za one nevidljive teškoće i barijere s kojima se možda i češće susreću a mogu biti i opasnije. Najčešće se takve barijere javljaju zbog nedovoljnog poznavanja druge, ali i svoje kulture, nesigurnosti, predrasuda, jezičnih barijera i slično. Također, težnja da se sve prikaže jednakima i ignoriranje razlika može biti velika prepreka ostvarenju kvalitetne komunikacije i odnosa. (Drandić, 2012)

Kako bi se mogli suočiti s interkulturalnošću, važno je da učitelji i učenici imaju jak vlastiti kulturni identitet. Nakon što je ta pretpostavka zadovoljena, učitelji mogu pred učenika, ali i sebe, stavljati zahtjeve za shvaćanjem drugih kultura. Osim za učenike, to je važno i za učitelje jer, ukoliko učitelji nemaju izgrađene interkulturalne kompetencije, to će se odražavati na njihovo učenje i poučavanje u razredima. Stavovi, vještine, znanja i svijesti učitelja se uvijek odražavaju na sadržaje učenja i na odnos prema učenicima. (Mlinarević, Kurtović, Svalina, 2015)

4.3. Suradnja s roditeljima

„Pitanje odnosa škole i obitelji i isticanje njihove međusobne suradnje danas je jedna od nezaobilaznih tema u svim društvima bez obzira na njihovo društveno političko ustrojstvo.“ (Maleš, 1995, 75) Iako je od napisanog prošlo više od 20 godina, pitanje odnosa škole i obitelji je i dalje jednako aktualno.

U prošlosti je škola od roditelja očekivala, a i dobivala, samo nijemu potporu, tj. roditelji su dolazili na sastanke i svečanosti samo kako bi dali svoju podršku školi, no većeg „uplitanja“ roditelja u rad škole nije bilo. Ipak, škole su održavale razne sastanke za roditelje na kojima su ih učili npr. pravilnoj prehrani ili higijeni. Kasnijim istraživanjima shvaćeno je da obitelj treba imati važniju ulogu u školovanju nego joj se do tada priznavalo. Naglasak suradnje se tada stavljao na stjecanje znanja o djeci i njihovim potrebama. Razvitkom znanosti dolazi se

do zaključaka da suradnja obitelji i škole, posebno obitelji iz depriviranih sredina, može pozitivno utjecati na odgoj i obrazovanje djece. Zbog toga, danas se pokušava uključiti sve roditelje u rad škole. To je uglavnom informiranje, savjetovanje, dogovaranje, učenje, ali i dijeljenje odgovornosti. Ipak, sudjelovati se može na različitim razinama i različitim intenzitetom pa tako roditelji u odgojno-obrazovnim ustanovama mogu sami birati hoće li, koliko i na koji način sudjelovati. (Maleš, 1995)

Suradnja s roditeljima posebno je korisna kada govorimo o Romima. Naime, zbog specifičnog načina života i drugačije kulture, roditelji imaju najbolji uvid u informacije o svojoj djeci i najbolje bi te informacije mogli prenositi učiteljima. No, često se događa da učitelji taj izvor informacija odbacuju, tj. roditelje Rome se često ne shvaća dovoljno kompetentnima da budu izvor znanja te ih se i tako isključuje iz te suradnje. U ovakvim slučajevima učitelji su ti koji moraju preuzeti inicijativu i potaknuti roditelje romskih učenika na suradnju. Kada bi suradnja učitelja i roditelja Roma bila bolja, učenici bi manje izostajali iz škole, smanjilo bi se nasilno ponašanje, motivacija za rad bi bila veća, došlo bi do smanjenja odustajanja od škole. Uz to, suradnja bi roditeljima omogućila bolji uvid u školovanje njihove djece i stvaranje pozitivnijeg mišljenja o učiteljima i školi, a to bi rezultiralo boljim roditeljskim vještinama. Bitno je da prije suradnje učitelji osvijeste svoje zablude, predrasude i stereotipe o Romima. Ukoliko se učitelji ne mogu ostaviti tih zabluda, suradnja neće biti kvalitetna. Sve u svemu, uloga učitelja u odnosu s roditeljima je presudna. Važno je da se roditeljima pokaže da su oni i njihova djeca cijenjeni u ustanovi, a to se može tako da se izlože panoji na bajaškom i hrvatskom, da učitelji nauče neke osnovne riječi bajaškog i tako pokažu poštovanje roditeljima, pružiti informacije roditeljima o odgojno-obrazovnom procesu u koji se uključuje romska kultura i sl. Možda i najvažnije, bitno je da se učitelji bore protiv stereotipa i diskriminacije u razredu i školi kako bi se romski učenici i njihovi roditelji osjećali ugodno. (Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2014c)

Ipak, shvatljivo je i stajalište roditelja koji otežano surađuju sa školom i učiteljima. Naime, učenici Romi često dolaze iz okruženja u kojem škola nije percipirana kao pozitivna, tj. nije na cijeni. On je tada u školi u neravnopravnom položaju sa ostalim učenicima. Jednaki princip vrijedi i za roditelje romskih učenika. U takvim situacijama roditelji i učenici se odlučuju za strategije socijalnog povlačenja i izolacije. Na taj način se oni štite. Učitelj takvu situaciju mora prepoznati i razumjeti te pružiti potporu i učenicima i roditeljima kako bi se osjećali ugodno u uspostavljanju suradnje s učiteljem. (Lapat, Basta, 2010)

Kako je takva suradnja roditelja Roma i učitelja sama po sebi specifična, važno je da učitelj ima kompetencije za nju. Prvenstveno, učitelj mora izgraditi partnerske odnose s roditeljima. To može naići na prepreke posebno zato što do suradnje i komunikacije učitelja s roditeljima uglavnom dolazi kada se javljaju neke teškoće (loše ocjene, izostanak iz škole, nedostatak motivacije za rad...). Ipak, moguće je ostvariti pozitivnu suradnju ukoliko postoje jasno postavljeni ciljevi i strategije. Ukoliko je učitelj motiviran za suradnju s roditeljima, on se ne smije postavljati kao nadređeni već kao partner u tom odnosu. Iako takva suradnja s roditeljima može posebno opteretiti učitelja, ona je jako važna, posebno u obrazovanju Roma. (Ljubetić, Zadro, 2009)

5. Istraživanje:

5.1. Problem i cilj istraživanja

Jesu li učitelji svjesni svoje uloge u obrazovanju Roma? S kime surađuju kako bi to pitanje poboljšali? Na koje načine unose romsku kulturu u nastavu? Već prema ovim pitanjima jasno je da je istraživanje dio interkulturalne i školske pedagogije. Ovo nije prvo ovakvo istraživanje provedeno, ovo područje je i ranije bilo predmetom interesa sličnih istraživanja.

U zagrebačkom naselju Kozari Bok provedeno je slično istraživanje kojim se došlo do zaključka da su Romi integrirani samo formalno. Kao najveći problemi izdvojili su se slabi socioekonomski status i neobrazovanost roditelja. S druge strane, autor navodi kako su predrasude prema Romima, uz stariju dob učenika Roma, jedno od najvećih prepreka uspostavljanja kvalitetnih socijalnih odnosa. (Babić, 2004) Ipak, istraživanje Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja pokazuje da učitelji smatraju višekulturne razrede korisne za učenje toleranciji i razumijevanju drugih kultura, iako su rekli da to znači da moraju više pomagati romskim učenicima. Bez obzira na pojačanu potrebu za pomaganjem, učitelji su ocijenili da je potreba za potporom od strane stručnih službi vrijednošću 3,67 (min=1; max=5), iako ih većina u posljednje dvije godine (od istraživanja) nije bila niti na jednom stručnom usavršavanju te da ne dobiva podršku od Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja. (NCVVO, 2010)

Stavovi učitelja o obrazovanju Roma ispitani su u istraživanju koje je provedeno u Belom Manastiru u jednoj osnovnoj školi i dječjem vrtiću. Stavovi ispitani u istraživanju su bili uglavnom pozitivni, što su autori objasnili činjenicom da su ispitanici imali mnogo prilika za kontakt s Romima, što je dovoljno za stvaranje pozitivnih mišljenja o određenoj grupi. Ipak, istraživanje je pokazalo da dio učitelja i odgojitelja i dalje gaji određene predrasude prema Romima, posebno prema životnim navikama Roma (prosjačenje, rađanje većeg broja djece zbog iskorištavanja i sl.). Ono što zabrinjava je činjenica da je dio učitelja izrazio kako Romi ne bi trebali biti ravnopravni u društvu kao i da ne mogu obogatiti druge kulture svojom. Iako je pomak vidljiv u rezultatima, i dalje je broj učitelja i odgojitelja koji imaju predrasude prevelik. (Mlinarević, Kurtović, Svalina, 2015)

Zbog takvih i sličnih istraživanja i podataka koji se iz njih mogu iščitati, provedeno je istraživanje koje ispituje upravo ulogu učitelja u obrazovanju Roma.

5.1.1. Problem istraživanja

Problem ovog istraživanja je definirati koja je uloga učitelja u obrazovanju Roma, na koje načine učitelji djeluju da poboljšaju položaj Roma u odgoju i obrazovanju i s kime sve surađuju kako bi to postigli.

5.1.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je doći do spoznaja koje će biti korisne za buduću praksu.

5.1.2.1. Spoznajni cilj istraživanja

Spoznajni cilj istraživanja je doznati što učitelji čine kako bi provodili interkulturalni odgoj i obrazovanje u školi, s kime surađuju i kako unose elemente romske kulture u nastavu.

5.1.2.2. Pragmatički cilj istraživanja

Pragmatički cilj je da se te teorijske spoznaje koriste u praksi odgoja i obrazovanja Roma kako bi se poboljšao njihov položaj u odgoju i obrazovanju, a samim time i u društvu.

Za provedbu istraživanja korišten je intervju, a pitanja korištena u istraživanju su slijedeća:

1. Koliko se romski učenici uključuju u izvannastavne aktivnosti i koliko su im one zanimljive?
2. Kakva je suradnja s roditeljima? Na koje načine je pokušavate uspostaviti?
3. Kako su romski učenici prihvaćeni u razredu? Na koje načine pokušavate poboljšati razredno ozračje?
4. Kakva je stručna podrška? Kome se možete obratiti u slučaju da ne znate kako u određenoj situaciji postupiti?
5. Kakva je podrška izvan škole? Postoje li adekvatni seminari/ usavršavanja? Ako da, tko ih plaća i organizira?
6. Jeste li imali romskog pomagača u nastavi? Smatrate li ih korisnima? Zašto?
7. Smatrate li da Romi imaju potencijal za obrazovanje koji je potrebno poticati?
8. Potičete li romske učenike da unose elemente svoje kulture u nastavu? Radite li i Vi to? Na koje načine?

9. Koji su Vaši ciljevi/želje/prijedlozi kako bi se obrazovanje Roma poboljšalo?

I pedagozi i učiteljice razredne nastave su odgovarali na ista pitanja. Jedina razlika je to što su učiteljice odgovarale o stanju na razini razreda dok su pedagozi se bazirali na cjelokupno školsko stanje, tj. svaki iz svoje perspektive.

5.2. *Hipoteze istraživanja/istraživačka pitanja*

Postavljena su slijedeća istraživačka pitanja:

1. Kako učitelji u školskom i nastavnom procesu potiču učenike Rome?
2. Kako i s kime učitelji surađuju da bi poboljšali odgoj i obrazovanje Roma?

5.3. *Način provođenja istraživanja*

Zbog malog uzorka istraživanja korištena je kvalitativna metodologija koja ujedno pruža i mogućnost temeljitijeg objašnjenja i fleksibilnost pri prikupljanju podataka. No, upravo zbog toga je nemoguća generalizacija zaključka.

U više dana u toku školske godine ispitano je 9 učiteljica razredne nastave i 2 pedagoga. Intervjui su se odvijali individualno u prostorijama škole u trajanju od 15-ak minuta po ispitaniku. Za vrijeme intervjua je zapisivano što ispitanici govore. Sudjelovanje je bilo dobrovoljno. Intervju se sastoji od 9 otvorenih pitanja izrađenih za potrebu ovog istraživanja. Ispitanicima je bilo rečeno da će se odgovori koristiti isključivo u svrhu istraživanja te da im je zajamčena anonimnost.

5.4. *Uzorak*

Istraživanje je provedeno u tri osnovne škole na uzorku od 11 ispitanika (N=11) od čega su dvoje bili pedagozi a ostalih 9 učiteljice razredne nastave. Svi ispitanici imaju iskustva u radu s učenicima Romima. Ispitanici rade u dvije osnovne (OŠ Grgura Karlovčana Đurđevac i OŠ Frana Koncelaka Drnje) i dvije područne škole (PŠ Plavšinac i PŠ Josipa Generalića Hlebine). Škole su odabrane jer imaju najviše učenika Roma u Koprivničko-križevačkoj županiji i/ili najviše iskustva u radu s Romima. Uzorak učitelja je jednostavan slučaj, tj. svi učitelji

razredne nastave svih škola su imali jednake šanse da budu odabrani. (Cohen i sur., 2007)
Pedagozi su izabrani ciljano zbog svoje funkcije u školi.

5.5. *Postupci i instrumenti*

Za potrebe istraživanja korišten je postupak intervjuiranja. Kao instrument je korišten polustrukturirani intervju. U pedagoškim istraživanjima, intervju služi planskom izazivanju odgovora ispitanika i služi dolasku do novih spoznaja u pedagogiji te ga zbog toga neki autori čak smatraju i vrstom eksperimenta. (Mužić, 1986.)

Polustrukturirani intervju se naziva i vođeni zbog toga što postoji zadani okvir unutar kojeg se intervju vodi. Upravo taj zadani okvir omogućuje istraživaču da prikupljene podatke bolje razumije i da eventualne praznine u podacima smisleno popuni. S druge strane, nedostatak takvog intervjuja je to što je moguće slučajno ispustiti važne teme. (Cohen i sur., 2007)

5.6. *Obrada podataka*

Za obradu podataka korištena je kvalitativna metodologija i kvalitativna analiza. Ona je neizbježno interpretativna i odvija se u četiri stadija. Za početak, bitno je generiranje prirodnih smislenih cjelina. Slijedeći stadij obuhvaća klasifikaciju, kategorizaciju i rangiranje smislenih cjelina. Treći stadij je strukturiranje priče koja će opisati sadržaj intervjuja. Posljednji stadij je interpretacija podataka dobivenih intervjuom. (Cohen i sur., 2007)

Kako bi mogli analizirati dobivene podatke, prvo je trebalo napraviti prijepis odgovora koji se nalazi u prilogu 1. Prijepis je bio nužan jer se za vrijeme intervjuja odgovore bilježilo u obliku natuknica i nepotpunih rečenica kako se ne bi gušila dinamika intervjuja. Zapisi intervjuja su minimalno jezično uređivani. Ovaj korak je jako važan jer postoje velike mogućnosti za krivom interpretacijom podataka i iskrivljavanja istih. Prijepisom dolazi do dekonstektualizacije jer se mora izuzeti vrijeme, mjesto, dinamika intervjuja. (Cohen i sur., 2007) Upravo zbog tih mogućih opasnosti, velika je pažnja pridana prijepisima intervjuja kao i samom zapisivanju za vrijeme intervjuja.

5.7. *Analiza rezultata*

Kako bi analiza rezultata bila preglednija, pitanja iz intervjua su organizirana u dva dijela: pitanja o školskom i nastavnom procesu i pitanja o suradnji, sukladno s istraživačkim pitanjima. Pitanja o nastavnom procesu su pod brojevima 1, 3, 7, 8, dok su pitanja o suradnji pod brojevima 2, 4, 5, 6. Posljednje pitanje, 9., ostavljeno je ispitanicima za sumiranje i iskazivanje svojih želja, ciljeva i prijedloga vezanih uz obrazovanje Roma.

5.7.1. *Kako učitelji u školskom i nastavnom procesu potiču učenike Rome?*

Prvo pitanje u ovoj cjelini se odnosilo na uključivanje Roma u izvannastavne aktivnosti i kako ih učitelji na to motiviraju. Odgovori su bili podijeljeni, no uglavnom su bili slični. 6 ispitanika je reklo da se uključuju, većina ih je navela kako se uključuju u zbor i plesne skupine. Dva ispitanika su navela kako se učenici uključuju u sportske aktivnosti, dok su druga dva rekla kako se uključuju u domaćinske i ekološke skupine. Tri ispitanika su navela kako potiču učenike Rome na uključivanje u izvannastavne aktivnosti, dok ih je četiri navelo da se učenici uključuju samoinicijativno. Pet ispitanika je reklo kako se učenici Romi ne žele uključivati u izvannastavne aktivnosti. Jedna učiteljica je navela da, ukoliko ne moraju, Romi odlučuju ne priključiti se aktivnostima koje im se nude. Ipak, jedan ispitanik navodi kako se Romi uglavnom u izvannastavne aktivnosti uključuju u nižim razredima dok su kasnije nezainteresirani i teško ih je motivirati.

Slijedećim pitanjem se provjeravalo koliko su romski učenici prihvaćeni u razredu i na koje načine učitelji rade na pozitivnom razrednom ozračju. Svi ispitanici su naveli kako su Romi dobro prihvaćeni u razredima, dok je dvoje ispitanika navelo kako se kod nekih učenika većinskog stanovništva vidi značaj obiteljskog odgoja, tj. kako im kod kuće govore da se ne smiju družiti s Romima. Ipak, četiri ispitanice su rekle kako su Romi ti koji se odvajaju i družu u grupicama s drugim Romima, dok je jedna rekla i kako se u tim grupicama i sukobljavaju. Jedna ispitanica navodi kako većinsko stanovništvo bolje prihvaća Rome nego obrnuto, dok druga navodi primjer kako su djeca Romima po potrebi nosila svoj pribor od kuće kada to oni nisu imali.

Ispitanici su odgovarali i na pitanje o tome smatraju li da Romi imaju potencijal za obrazovanje. Na to pitanje su svi odgovorili potvrdno, tj. svi su izrazili da smatraju da potencijal postoji. Ipak, većina je navodila neke okolnosti za koje misle da kočuju taj potencijal. Uglavnom su navodili odgojnu i socijalnu zapuštenost, lošu obiteljsku situaciju,

neobrazovanost roditelja, manjak poticanja i pomoći kod kuće. Jedan ispitanik je naveo kako posebno iskazuju potencijal za umjetnost dok im najteže ide matematika.

Posljednje pitanje koje odgovara na ovo istraživačko pitanje odnosilo se na unošenje romske kulture u nastavu, tj. na koje načine to učitelji rade i na koje načine potiču učenike da to i sami rade. Svi ispitanici su rekli kako se trude poticati ih da prevode na romski, da uče drugu djecu neke riječi, prevode priče i pjesmice, rade na rječnicima i sl. Ipak, jedna ispitanica je rekla kako često romski učenici ne znaju značenje riječi, da se povremeno i srame učiti druge svoj jezik. Četiri ispitanika su navela kako, uz jezika, njeguju i glazbu pa tako pjevaju romske pjesmice, slušaju ih, plešu i sl. Uz to, dvoje je navelo i likovni kao mjesto unošenja romske kulture u nastavu pa tako navode da se organiziraju izložbe i slikaju romski motivi. Pet ispitanika je reklo kako na različite načine uče o romskoj kulturi, dok jedna ispitanica navodi kako u tim slučajevima i sami učenici Romi nauče mnogo o svojoj kulturi jer zapravo sami ne znaju previše o njoj.

Učenici Romi se teže odlučuju na izvannastavne aktivnosti, no ukoliko ih učitelji motiviraju u nižim razredima, oni se žele uključiti. Isto tako, kada se većina razreda uključuje, i oni žele sudjelovati u određenoj aktivnosti. Ipak, motiviraniji su za uključivanje u nižim razredima. Kod odabira izvannastavnih aktivnosti preferiraju ples i pjevanje.

Obiteljski i kućni odgoj ima veliku ulogu u prihvaćanju Roma u razredu- učenici u čijim obiteljima vlada netrpeljivost prema Romima to reflektiraju i u školi. Ipak, ispitanici su zamjetili da Romi u nekim situacijama preferiraju držati se u grupicama s drugim Romima.

Svi ispitanici se slažu oko toga da Romi imaju potencijal za obrazovanje no problem je što on kod kuće nije dovoljno potican.

Učitelji na različite načine unose romsku kulturu i jezik u nastavu- pišu rječnike, uče o romskoj kulturi, uče romski jezik, potiču učenike da se umjetnički izražavaju (npr. slikanjem romskih motiva). Ipak, Romi se povremeno srame svoje kulture i jezika. Uz to, romski učenici nisu upoznati sa svojom kulturom pa često učitelji i njih uče o njoj.

5.7.2. Kako i s kime učitelji surađuju da bi poboljšali odgoj i obrazovanje Roma?

Za početak, ispitanike se pitalo kakva je njihova suradnja s roditeljima učenika Roma i na koje načine ju pokušavaju uspostaviti. Svi ispitanici izražavaju da roditelji dolaze uglavnom na poziv, samoinicijativno samo manji dio njih. Od 11 ispitanika, njih 5 je navelo kako za dio

roditelja moraju slati službene pozive, uključivati socijalnu službu i sl. Uz to, navode i kako ih se roditelji na neki način boje jer ih doživljavaju kao produženu ruku Centra. Isto tako, četiri ispitanika navode kako je prije stanje bilo lošije, da se sada poboljšala suradnja obitelji i škole. Ipak, dvoje ispitanika navode da je to tako zbog toga što sami rade na osvještavanju i motivaciji roditelja. Uz to, navode kako je najbolja suradnja s roditeljima koji su i sami bili učenici njihovih škola.

Slijedeća dva pitanja su bila dosta povezana i slična- jedno se odnosilo na stručnu podršku u školi a drugo na podršku izvan škole. U globalu, svi (osim ispitanih pedagoga) su puno zadovoljniji podrškom unutar škole. Uglavnom navode pedagoga i socijalnog pedagoga ili psihologa koji im pomažu u rješavanju eventualnih teškoća koje ne mogu riješiti sami. Ipak, jedna ispitanica navodi kako pedagoginja u njihovoj školi radi samo na pola radnog vremena i kao takva ne stigne odlaziti iz matične škole i zbog toga je suradnja nepostojeća, sve učitelji moraju rješavati samostalno. Ispitani pedagozi navode kako sve situacije rješavaju zajedno s ostatkom stručnog tima. No, izvan škole situacija nije jednaka. Naime, samo je jedna ispitanica navela kako lokalna zajednica i neformalne udruge pomažu, dok drugu podršku nemaju. Još dvije ispitanice navode slično, uglavnom se to svodi na financiranje od strane lokalnih uprava. Ostali ispitanici navode kako ne postoje usavršavanja za njih i kako nemaju podršku izvan škole. Jedna ispitanica je navela kako nema iskustva s time jer se ona obraća pedagogu a on rješava dalje. Ispitani pedagozi su zadovoljni jer se za njih i romske pomagače se organiziraju seminari i usavršavanja, te navode da dobro surađuju i s policijom i s Centrom za socijalnu skrb. Ipak, jedan od ispitanika upozorava kako neke lokalne zajednice tjeraju Rome iz svojih općina i nasilno ih naseljavaju na području drugih općina koje se s takvim nasilnim naseljavanjem moraju nositi.

U zadnjih nekoliko godina sve više škola ima romske pomagače pa su ispitanici upitani jesu li i sami imali iskustva s pomagačima i smatraju li ih korisnima. Iako većina, njih 7 nije nikada imalo romskog pomagača u nastavi, svi ih smatraju korisnima. Korist pomagača najviše ispitanika prepoznaje u prevladavanju jezične barijere, pomoći oko suradnje s roditeljima, poticanja oko rada kod kuće. Dio ispitanika navodi i važnost romskog pomagača kao pozitivnog uzora djeci. Ipak, jedna ispitanica navodi kako misli da, u slučajevima gdje Romi znaju hrvatski, veću vrijednost vidi u stručnoj službi koja bi ju u stručnom, pedagoškom smislu savjetovala. Uz to, pedagozi navode kako su im romski pomagači pomagali u suradnji s naseljima i vođenju djece od naselja do škole, pa i u naseljima oko zadaća i sl.

Učitelji uočavaju važnost suradnje s roditeljima i pozivaju ih na sastanke i informacije, na što se oni uglavnom odazivaju, no samoinicijativno ih dolazi mali broj. Ipak, dio ispitanika zamjećuje kako je stanje sada znatno bolje nego prije nekoliko godina, moguće da je to zato što su roditelji bili učenici tih škola pa prema njima imaju pozitivniji odnos.

Podršku u školi imaju gotovo svi učitelji i ona uglavnom dolazi od pedagoga, socijalnog pedagoga i psihologa. Sve što je potrebno stručni tim rješava u suradnji s učiteljima i takvom suradnjom su gotovo svi ispitanici zadovoljni. Ipak, nezadovoljni su podrškom izvan škole, koja im se, osim financijske potpore lokalne zajednici, čini kao i da ne postoji. Pedagozi napominju kako oni imaju organizirana stručna usavršavanja pa, ukoliko je suradnja između njih i učitelja dobra, može se zaključiti da im oni znanja s usavršavanja prenose i tim znanjima pomažu.

Uz pedagoge, usavršavanja imaju i romski pomagači koje su svi učitelji ocjenili kao potrebne u školama. Smatraju da bi suradnja s njima znatno olakšala komunikaciju i s učenicima i s roditeljima, kao i izvršavanje radnih obaveza učenika.

5.7.3. Ciljevi/ želje/ prijedlozi za poboljšanje obrazovanja Roma

Kao što je već navedeno, posljednje pitanje je bilo otvoreno za ispitanike i njihove želje, ciljeve i prijedloge o navedenoj temi. Samo su dva ispitanika navela kako bi segregacija Roma u vrtiću, po njihovim mišljenjima, bila ključna za kvalitetnu pripremu za školu. Još jedna ispitanica je kao svoju želju i cilj navela smanjenje predrasuda prema Romima. Navodi kako je suradnja s lokalnom zajednicom jako važna (njima su ljudi iz lokalne zajednice donirali stroj za pranje rublja, odjeću, imaju i kupaonicu pa ako su prljavi ili mokri mogu se otuširati i preskinuti, odjeća im se može oprati). Nekoliko ispitanika navodi kako je potrebna financijska pomoć i uključivanje u vrtić, kao i romski pomagači koji bi im pomagali sa zadaćama. Ipak, najviše ispitanika navodi kako bi veći angažman roditelja rezultirao najboljim rezultatima. Jedan od ispitanika navodi kako je ipak trenutno situacija puno bolja nego u prošlosti i da se vidi da društvo napreduje.

Iako su ispitanici svjesni kako je napredak napravljen, zamjećuju da prostora ima još. Uz to, iako je većina ispitanika navodila obiteljske i financijske teškoće, uviđali su i da je kvalitetnija priprema za školu bitna. Ipak, jedna ispitanica je navela kako bi promjena trebala krenuti od društva prema Romima, tj. kako bi društvo trebalo umanjiti svoje predrasude prema Romima i

uključiti se u pomaganje oko promjene situacije, za razliku od većine koji su naveli da smatraju da promjena mora krenuti od Roma i njihovih obitelji.

5.8. *Rasprava*

Obradom podataka je djelomično odgovoreno na istraživačka pitanja. Prvo istraživačko pitanje je glasilo „Kako učitelji u školskom i nastavnom procesu potiču učenike Rome?“. Naime, ispitanici su uglavnom odgovarali na postavljena pitanja tako da su govorili što učenici Romi rade, što rade drugi učenici u odnosu na Rome, kako se Romi ponašaju u školi i sl. Kada su upitani na koje načine oni motiviraju, potiču i sl. uglavnom navode situacije u kojima romsku kulturu unose u nastavu. Iako to ne odgovara na pitanje u potpunosti, to je značajno jer je za učenike važno da znaju da se razlike ne manifestiraju samo kao boja kože, kose ili očiju te da ne stvaraju sliku o sebi i drugima samo temeljem tih značajki. (Pučko otvoreno učilište Korak po korak, 2014a)

Dojam koji ostavljaju odgovori ispitanika je da, iako su svjesni važnosti poticanja učenika Roma u nastavnom i školskom procesu, dosta toga prepuštaju slučajnosti i samostalnom odabiru učenika te očekuju od samih Roma da već i na prve pokušaje motivacije odgovaraju pozitivno. Naravno da se takvo razmišljanje može opravdati činjenicom da Romi nisu jedini učenici u razredu i da se učitelji ne mogu posvetiti svakom učeniku u mjeri u kojoj on to treba i zaslužuje, ali nedvojbeno je da prostora i vremena za napredak i poticanje uvijek ima.

Drugo istraživačko pitanje postavljeno je bilo „Kako i s kime učitelji surađuju da bi poboljšali odgoj i obrazovanje Roma?“. Na ovo pitanje je dobiven konkretniji odgovor. Ono što se ističe je suradnja s roditeljima učenika Roma na kojoj svi ispitanici inzistiraju. Nudi se pretpostavka da su učitelji i pedagozi svjesni važnosti takve suradnje. Ona je važna i zbog značaja romske obitelji u romskoj kulturi i takva suradnja mora biti temelj nastojanja poboljšanja odgojno-obrazovnog procesa za Rome. Uz to, važno je da učitelji shvaćaju roditelje Rome kao korisne u pružanju informacija o njihovoj djeci. Osim s roditeljima, učitelji surađuju i sa stručnim timom, te zajedno djeluju na rješavanju teškoća i problema na koje nailaze. Ono što bi se moglo poboljšati jesu stručna usavršavanja za učitelje koji rade s romskim učenicima. Naime, svi ispitanici učitelji su rekli kako ne postoje takva usavršavanja za njih, već samo za pedagoge i romske pomagače. Ipak, pedagozi i romski pomagači surađuju s učiteljima pa se pretpostavlja da im u tom pomaganju prenose svoja saznanja stečena na stručnim usavršavanjima. Isto tako, lokalna zajednica čini veliki oslonac za većinu ispitanika pa se

može zaključiti da je i ona prepoznala svoju ulogu u odgojno-obrazovnom procesu Roma, što je svakako pohvalno i nužno. Bez obzira na spomenuta usavršavanja za stručne suradnike i romske pomagače, briga za odgoj i obrazovanje Roma bi se trebala proširiti i na državnu razinu, tj. stručna usavršavanja za učitelje koji rade s Romima bi se morala održavati jer učitelji prepoznaju potrebu za pomoći u određenim kompleksnim situacijama.

Iako nije bilo direktno vezano za istraživačka pitanja, ispitanici su za kraj intervjua mogli sami izreći svoje ciljeve, želje i prijedloge u vezi obrazovanja Roma. Dio njih se dotakao nekih konkretnih problema s kojima se susreću, dio ispitanika je izrekao prijedloge za poboljšanje prakse. Ipak, nitko od ispitanika nije naglasio važnost usavršavanja, osvještavanja i promjene u radu učitelja i pedagoga, već su se više fokusirali na Rome i njihovu lošu obiteljsku situaciju, manjak motivacije i sl. Tu se otvara prostor za neka nova istraživanja koja bi mogla odgovoriti na pitanje zašto je to tako, jesu li učitelji i stručni suradnici zadovoljni svojim radom kada se govori o obrazovanju učenika ili jednostavno ne uviđaju svoj značaj i ulogu u cijeloj toj priči. To je jako važno pitanje za odgoj i obrazovanje. Naime, učitelji i stručni suradnici ne bi smjeli prebacivati krivicu na drugoga, ne bi smjela postojati tolika disperzija odgovornosti kada govorimo o napretku i uspjehu odgojno-obrazovnog procesa za Rome. Učitelji bi sami trebali preuzeti odgovornost i pokrenuti promjene. Jer, očekivati da će se situacija romskih obitelji (što su ispitanici najčešće navodili kao otegotnu okolnost) promijeniti sama od sebe je besmislica koja zapravo služi samo kao izgovor za eventualni neuspjeh koji se dogodi u školi pod nadzorom učitelja.

Ipak, nadu ostavlja primjer ispitane učiteljice koja s toliko entuzijazma i žara opisuje na koje se sve načine bori kako bi romski učenici imali bolje uvjete za rad u školi ali i kasnijem životu, koja na sve moguće načine uspostavlja komunikaciju s roditeljima, lokalnom ali i širom zajednicom, pa čak i uz njihovu pomoć obogaćuje infrastrukturu škole (npr. kupaonicom i strojem za pranje rublja) i za kraj kao svoju želju i prijedlog za daljnji napredak navodi nužnost promjene društvenog pogleda na Rome. Takvo razmišljanje zaista može biti primjer svima jer ne možemo očekivati da će se stvari mijenjati same od sebe ako i sami ne poduzimamo nešto u vezi toga. Na primjer, ne može se prepostaviti da će romski roditelji prestati biti neobrazovani sami od sebe ako ih se kao djecu ne uključuje u programe školovanja i ne koristi sve raspoložive mjere i metode da te škole i završe. Isto vrijedi i za ostale aspekte života i kulture Roma koje su ispitanici navodili kao negativne i stvari koje je nužno promijeniti kako bi učenici Romi bili uspješniji u školama.

6. Zaključak

Obrazovanje Roma danas je pitanje goruće tematike i ne smije ga se olako shvaćati. Romi se svakodnevno susreću s mnoštvom predrasuda, diskriminacije i višestrukom marginalizacijom koji su vidljivi i u odgojno-obrazovnom procesu. Iako je osnovnoškolsko obrazovanje obavezno za svu djecu, ta obaveza prestaje s navršениh 15 godina i Romi upravo zato često ne završavaju niti osnovnu školu. Isto tako, mali je broj Roma koji se nakon završene osnovne škole odlučuje za četverogodišnje srednje škole, pa je tako broj Roma na fakultetima još manji. Svi ti aspekti utječu na kvalitetu daljnjeg života Roma. Ipak, značaj učitelja u tom procesu može biti velik ako je prepoznat. Upravo su učitelji ti koji moraju provoditi interkulturalni odgoj i obrazovanje u školama i u suradnji s drugim učiteljima, stručnim suradnicima i romskim pomagačima učiniti sve što je u njihovoj moći kako bi ta provedba bila što kvalitetnija za sve učenike. Isto tako, romski učenici često ne poznaju svoj jezik i kulturu dobro, s obzirom da je ona verbalna. U takvim situacijama bi učitelji trebali unositi romsku kulturu u nastavu i tako obogatiti većinsku kulturu.

Broj Roma u Hrvatskoj je s godinama sve veći i prema zadnjem popisu stanovništva ih je oko 17 000. Ipak, pretpostavlja se da je stvaran broj dvostruko veći zbog toga što se boje ili ne žele deklarirati kao Romi. Takav strah bi se interkulturalnim obrazovanjem mogao umanjiti, učenici bi na razlikama mogli učiti o sebi i drugima, o suživotu s različitim i umanjivati svoje predrasude prema drugim kulturama. Isto tako, takav odgoj i obrazovanje mora raditi na smanjenju asimilacije s kojom se Romi neprestano susreću.

Upravo je zato provedeno istraživanje koje propituje ulogu učitelja u obrazovanju Roma te koliko su učitelji te svoje uloge svjesni. Dobiveni rezultati govore da se učitelji trude motivirati učenike Rome, uspostavljaju suradnju s roditeljima, surađuju i sa stručnim suradnicima. Isto tako, učitelji prepoznaju značaj unošenja romske kulture i jezika u nastavu i pokušavaju to uključiti u redovnu nastavu. Ipak, prostor za napredak postoji i zasigurno da bi se učitelje moglo još osvjestiti o njihovoj ulozi u obrazovanju Roma. Ta pretpostavka može biti temelj za daljnja istraživanja. S druge strane, kako je istraživanje provedeno na malom uzorku ispitanika, generalizacija zaključaka nije moguća. No, ono što je moguće je shvatiti istraživanje kao okosnicu i poticaj za daljni rad s učiteljima i učenicima Romima, kako praktični, tako i istraživački.

7. Literatura

- Agencija za odgoj i obrazovanje (2011). Bijela knjiga o međukulturnom dijalogu „Živimo zajedno jednaki u dostojanstvu“. Zagreb: Teovizija d.o.o.
- Babić, D. (2004). Stigmatizacija i identitet Roma – pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok. *Migracijske i etničke teme*, 20(4), 315-338.
- Bagić, D. i sur. (2014), *Romska svakodnevnica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu*. Zagreb: UNICEF
- Baranić, B. (2009): *Život Romkinja u Hrvatskoj s naglaskom na pristup obrazovanju (Izveštaj o rezultatima istraživanja)*. Zagreb: Udruga žena Romkinja „Bolja budućnost“.
- Bedeković, V. (2015), *Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju pripadnika romske manjine*. U: Mlinarević, V., Brust Nemet, M., Bushati, J.,ur., *Obrazovanje za interkulturalizam: Položaj Roma u obrazovanju*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera. str. 15-27.
- Bedenković Lež, M. (2009). Uloga majke u školskom uspjehu djeteta. *Školski vjesnik : časopis za pedagoška i školska pitanja*, 58(3.), 331-344.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Cvjetičanin, S., Živanović, V. (2012). Zastupljenost romske djece u obrazovnom sustavu Srbije. *Napredak : časopis za pedagojsku teoriju i praksu*, 153(1), 53-76.
- Čačić, K. (2012). Uloga učitelja/razrednika u promicanju prava na obrazovanje učenika Roma u osnovnoj školi. U: Posavec, K., Sablić, M., ur., *Pedagogija i kultura*. Zagreb: Hrvatsko pedagojsko društvo. str. 49-55.
- Dragun, M. (2000). Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 9(2-3 (46-47)), 317-333.
- Drandić, D. (2012). Interkulturalne kompetencije nastavnike i barijere u interkulturalnoj komunikaciji. U: Posavec, K., Sablić, M., ur., *Pedagogija i kultura*. Zagreb: Hrvatsko pedagojsko društvo. str. 83-92.
- Đuranović, M., Klasnić, I. (2012) *Interkulturalna kompetencija učitelja u primarnom obrazovanju- pravilo ili izuzetak?* U: Posavec, K., Sablić, M., ur., *Pedagogija i kultura*. Zagreb: Hrvatsko pedagojsko društvo. str. 93-99.

- Hrvatić, N. (2014), Novi put- Nevo drom- Nove kalja: Interkulturalni pristup odgoju i obrazovanju Roma u Hrvatskoj. Pitomača- Zagreb. Filozofski fakultet u Zagrebu- Odsjek za pedagogiju.
- Hrvatić, N., Piršl, E. (2005). Kurikulum pedagoške izobrazbe i interkulturalne kompetencije učitelja. *Pedagogijska istraživanja*, 2(2), 251-265.
- Janjić, M. (2010). Veljko Kajtazi, Romsko–hrvatski i hrvatsko–romski rječnik, *Bibliotheca orientalis*, Zagreb, 2008, 411 str.. *Suvremena lingvistika*, 36(70), 0-0.
- Kolaković, Z. (2007). Knjiga o hrvatskome kao drugome jeziku (Lidija Cvikić: *Drugi jezik hrvatski*, Zagreb: Profil, 2007.). *Lahor : časopis za hrvatski kao materinski, drugi i strani jezik*, 2(4), 309-314.
- Lapat, G., Šlezak, H. (2011). The Roma students' perception of the importance of education. *Metodički obzori : časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 6(2011)1(11), 81-93.
- Lapat, G., Basta, S. (2010). Specifičnosti suradnje s roditeljima romskih učenika. U: A. Jurčević Lozančić (ur.), *Očekivanja, postignuća i perspektive u teoriji i praksi ranog i primarnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Ljubetić, M., Zadro, S. (2009). Samoprocjena kompetentnosti učitelja za pedagoški rad s roditeljima. *Školski vjesnik : časopis za pedagoška i školska pitanja*, 58(1.), 33-48.
- Maleš, D. (1995). Od nijeme potpore do partnerstva između obitelji i škole. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 5(1 (21)), 75-88.
- Matišić, Z. (2014). Što nam je ponuđeno za učenje romskoga jezika (Demir, Ljatif; Durmiš, Nevsija. 2012. *Gramatika romskoga jezika*. Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj „Kali Sara”. Zagreb. 118 str.). *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 40(1), 206-213.
- Mlinarević, V., Brust Nemet, M. (2015), Mogućnosti razvijanja kompetencija učitelja za rad s romskom djecom. U: Mlinarević, V., Brust Nemet, M., Bushati, J.,ur., *Obrazovanje za interkulturalizam: Položaj Roma u obrazovanju*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera. str. 117-139.
- Mlinarević, V., Kurtović, A., Svalina, N. (2015), Stavovi učitelja o Romima u odgoju i obrazovanju. U: Mlinarević, V., Brust Nemet, M., Bushati, J.,ur., *Obrazovanje za interkulturalizam: Položaj Roma u obrazovanju*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera. str. 117-139.

- Mlinarević, V., Peko, A., Ivanović, J. (2013). Interkulturalno obrazovanje učitelja. Napredak : časopis za pedagogijsku teoriju i praksu, 154.(1-2), 11-30.
- Mužić, V. (1986), Metodologija pedagoškog istraživanja. Sarajevo: Svjetlost
- Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja (2010). Analiza rezultata istraživanja provedenog u sklopu projekta „Pristupačnije i kvalitetnije obrazovanje Roma u Republici Hrvatskoj“. Zagreb: NCVVO
- Nikšić, B. (2004). Romi u Mađarskoj: situacija i perspektive na pragu 21. stoljeća. Migracijske i etničke teme, 20(4), 387-402.
- Novak, J. (2008), Romi i Romkinje u visokom obrazovanju ili dok temelji klize... Zagreb: Institut za razvoj obrazovanja.
- Peko, A., Mlinarević, V., Jindra, R. (2009), Izazovi obrazovanja u multikulturalnim sredinama. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Učiteljski fakultet.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Posavec, K. (2000). Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi: Od izгона do integracije. Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja, 9(2-3 (46-47)), 229-250.
- Pučko otvoreno učilište Korak po korak (2014a), Tko sam ja?: Pitanje grupnog i osobnog identiteta. Zagreb: Nakladna zaklada za razvoj civilnog društva.
- Pučko otvoreno učilište Korak po korak (2014b), Vrtić za sve: Gradimo zajednicu koja omogućuje jednake šanse za svako dijete. Zagreb: Nakladna zaklada za razvoj civilnog društva.
- Pučko otvoreno učilište Korak po korak (2014c), Kutak za roditelje: Zašto i kako graditi partnerstvo s obiteljima? Zagreb: Nakladna zaklada za razvoj civilnog društva.
- Rosić, V. (2011). Deontologija učitelja- temelj pedagoške etike. Informatologia, 44(2), 142-149.
- Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, M. i Bašić, S. (2001), Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Šikić-Mićanović, L., Vojak, D., Gelger-Zeman, M. (2015), Socijalno uključivanje djece Roma (RECI+): Izvještaj za Hrvatsku. Zagreb: Pučko otvoreno učilište Korak po korak.

- Šućur, Z. (2004). Utjecaj sociodemografskih čimbenika na poimanje romskoga roditeljstva i odrastanja. Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja. 13(4-5(72-73)), 843-865.
- Štambuk, M. (2000). Romi u društvenom prostoru Hrvatske. Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja, 9(2-3 (46-47)), 197-210.
- Vlada Republike Hrvatske (2014): Sjednica. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2015/244%20sjednica%20Vlade//244%20-%203.pdf> [3.10.2016.]

8. Prilozi:

8.1. Prilog 1: Transkript intervjua

1. *Koliko se romski učenici uključuju u izvannastavne aktivnosti i koliko su im one zanimljive?*

„Učenici su uključeni, najviše u domaćinsku skupinu, ali i likovne, ekološke skupine. Dosta ih potičemo na uključivanje u izvannastavne aktivnosti“ (učiteljica razredne nastave)

„Baš se i ne uključuju, dosta su nezainteresirani. Mi se trudimo i radimo na motiviranju ali neuspješno, ne daju se nagovoriti.“ (učiteljica razredne nastave)

„Ne uključuju se, ono što im nije obavezno izbjegavaju, ako ne moraju, ne žele.“ (učiteljica razredne nastave)

„Većina romskih učenika je uključena u zbor i to uglavnom ide samoinicijativno.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dosta ih se uključuje u zbor, mlađi i u plesnu skupinu. Većina razreda se uključuje pa žele i oni.“ (učiteljica razredne nastave)

„Vole ići na zbor, ritmiku (plesnu skupinu) i većina ih sama izrazi želju da ide, samoinicijativno se uključuju u rad skupina.“ (učiteljica razredne nastave)

„Slabo se uključuju. Ponekad se uključe u neke sportske aktivnosti, malo u zbor, malo na ples. Uglavnom je to samoinicijativno, ali malo ih se uključuje.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nisu uključeni u izvannastavne aktivnosti, osim u male kreativne skupine koje održavamo baš za učenike Rome.“ (učiteljica razredne nastave)

„Uključuju se u ritmiku (plesnu skupinu), zbor. Sami se odlučuju na to.“ (učiteljica razredne nastave)

„Malo ih se uključuje. Uglavnom se uključuju u nižim razredima, kasnije su nezainteresirani i teško ih je motivirati. Ipak, vidi se pomak u zadnjih par godina, počeli su se više uključivati u izvannastavne aktivnosti. I u društvu se vidi pomak.“ (pedagog)

„Najmanje ih se uključuje u sportske aktivnosti. Zbor, ekološka, literalna, plesna grupa su im zanimljive i u to se uključuju više. Učitelji ih potiču svakodnevno, stučni tim u razgovoru, učitelji su ipak tu aktivniji.“ (pedagog)

2. *Kakva je suradnja s roditeljima? Na koje načine je pokušavate uspostaviti?*

„Od prije par godina nam je suradnja dobra. Prije je bila lošija. Povremeno, kad je otežana, rješavamo to službenim putem pa se uključuje socijalna služba i stručna služba.“
(učiteljica razredne nastave)

„Roditelji nas doživljavaju kao produženu ruku sustava, kao djelatnike Centra pa nas se na neki način boje. Odazivaju se na roditeljske sastanke i na informacije po pozivu. Roditelji koji su bili naši učenici dolaze i samoinicijativno. Do 6. razreda roditelji imaju pozitivan odnos prema školi, ali u 6. razredu često učenici napuštaju školovanje.“
(učiteljica razredne nastave)

„Suradnja je vrlo dobra, neki čak dolaze i samoinicijativno, većina ih dolazi na poziv, ali dolaze. Nažalost, ne znaju pomoći djeci, dosta ih je nepismenih, nemaju vremena za djecu, dio Roma ima većih problema s higijenom. Ali situacija je danas dosta dobra, prije je bilo puno gore.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dobra. Kada ih se pozove, redovito dolaze.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nezainteresirani su, čak i sputavaju djecu. Većina ih dolazi samo na poziv, nekako su neutralni u odnosu prema školi.“ (učiteljica razredne nastave)

„Suradnja nam je dobra, kad ih se pozove, oni dolaze u školu. Nemaju negativan odnos prema školi, više su neutralni“ (učiteljica razredne nastave)

„Kada ih se pozove u školu, oni dolaze, dobra nam je suradnja. Vide se veliki pomaci, pozitivniji su prema školi nego prije, puno smo radili na osvještavanju roditelja i to se vidi.“ (učiteljica razredne nastave)

„Ovisi od roditelja do roditelja. Uglavnom dolaze na poziv i na informacije i na roditeljske sastanke, ali za neke je potrebno slati službene pozive.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dosta je loša suradnja. Dio roditelja dolazi samo na roditeljske sastanke, dok dio dolazi samo uz službeni poziv socijalnog pedagoga.“ (učiteljica razredne nastave)

„Suradnja je manjkava. Imamo česte prijave Centru zbog nebrige roditelja o djeci. Česti su slučajevi da starija djeca čuvaju mlađu. Isto tako, ne dolaze u školu samoinicijativno, osim roditelja koji su i sami bili učenici naše škole, oni surađuju puno bolje. Mlađi roditelji imaju pozitivniji stav prema školi nego stariji i nepismeni koji su dosta negativni.“ (pedagog)

„Odlična! Svi roditelji dolaze i na informacije i na roditeljske sastanke. Na početku svake godine održavamo zajednički roditeljski sastanak za sve Rome na koji dolazi stručni tim,

policija i predstavnici grada i tada radimo na osvještavanju roditelja. Mislim da smo na tom planu dosta postigli.“ (pedagog)

3. *Kako su romski učenici prihvaćeni u razredu? Na koje načine pokušavate poboljšati razredno ozračje?*

„Uklapaju se, veći je problem s učenicima koji nisu Romi, nekima kod kuće roditelji govore da se ne smiju družiti s Romima. Romski učenici su inače jako uslužni i jako poštuju autoritet.“ (učiteljica razredne nastave)

„Kako je većina učenika u školi romske populacije (škola ima samo jednu učenicu koja nije Romkinja; radi se o područnoj školi), učenici svake godine imaju organizirane integrirane dane u matičnoj školi i tamo su odlično prihvaćeni.“ (učiteljica razredne nastave)

„Socijalizirani su sada, prije je bilo gore kada nisu bili socijalizirani, sada su puno bolje prihvaćeni i nema potrebe za nekim intervencijama. Druže se svi zajedno u razredima, Romi se čak niti ne odvajaju za sebe.“ (učiteljica razredne nastave)

„Prihvaćeni su u razredu. Ima nekih koji se drže za sebe ali prihvaćaju ih jako dobro. Čak mi se čini da ih drugi učenici bolje prihvaćaju nego oni druge (Romi većinsko st.)“ (učiteljica razredne nastave)

„Potičem ih na suradnju i oni se dobro slažu i prihvaćeni su. Čak su drugi učenici Romima nosili pribor na likovni kada im je trebalo.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dobro su prihvaćeni.“ (učiteljica razredne nastave)

„Oni se dosta drže u zatvorenim grupicama, Romi sami za sebe. Tolerancija bez obzira na to postoji. Vidi se jako obiteljski odgoj i vidi se na djeci čije obitelji ne prihvaćaju Rome da se djeca u skladu s time i u školi ponašaju.“ (učiteljica razredne nastave)

„Puno se druže i prihvaćeni su. Ponekad se samoinicijativno odvajaju.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dobro se slažu i bez pretjeranog poticanja. Romi se uglavnom među sobom sukobljavaju.“ (učiteljica razredne nastave)

„Socijalizirani su i dobro prihvaćeni ali se i dalje uglavnom najradnije drže u grupama s drugim Romima.“ (pedagog)

„Druže se svi zajedno i to je uglavnom samoinicijativno. Jedino ponekad ima problema u 5. razredu s Romima ponavljačima koji stvaraju probleme.“ (pedagog)

4. *Kakva je stručna podrška? Kome se možete obratiti u slučaju da ne znate kako u određenoj situaciji postupiti?*

„Imamo jako dobru stručnu podršku u školi. Pedagoginja i socijalna pedagoginja nam puno pomažu, puno nam to znači. One rade i s roditeljima dosta.“ (učiteljica razredne nastave)

„Imamo pedagoga na pola radnog vremena koji ne dolazi u školu, ne stigne (u matičnoj školi je, ne dolazi u područnu školu). Sami rješavamo sve, pedagog ne stigne, nemamo stručnu podršku.“ (učiteljica razredne nastave)

„Koliko nam treba, pedagoginja i socijalna pedagoginja nam pomažu.“ (učiteljica razredne nastave)

„Suradnja s pedagoginjom i socijalnom pedagoginjom nam je jako dobra, ali tek od nedavno, do sada je pedagoginja bila sama i nije stigla, sve smo morali sami rješavati.“ (učiteljica razredne nastave)

„Najviše nam znači pomoć pedagoginje, ona je nas mlađe uvodila u praksu. A i sada nam po potrebi dolazi i pomaže.“ (učiteljica razredne nastave)

„Mogu se obratiti stručnom timu ali uglavnom ne surađujem s njima.“ (učiteljica razredne nastave)

„Jako dobro surađujemo! Pedagog ide na usavršavanja pa nam pomaže. I cijeli stručni tim surađuje jako dobro.“ (učiteljica razredne nastave)

„Najčešće se obraćam psihologinji i pedagogu, s njima imam najbolju suradnju i s njima rješavam sve što mi zatreba.“ (učiteljica razredne nastave)

„Stručna podrška nam je dobra, surađujem i s pedagoginjom i sa socijalom pedagoginjom.“ (učiteljica razredne nastave)

„Uglavnom surađujem sa socijalnom pedagoginjom, zajedno rješavamo sve probleme.“ (pedagog)

„Cijeli stručni tim se drži zajedno, kada je potrebno rješavamo zajednički situacije.“ (pedagog)

5. *Kakva je podrška izvan škole? Postoje li adekvatni seminari/ usavršavanja? Ako da, tko ih plaća i organizira?*

„Nemamo podršku izvan škole.“ (učiteljica razredne nastave)

„Jača je nego u školi. Uglavnom se uključuje lokalna zajednica. Značajna nam je podrška REYN-a (Mreža podrške romskoj djeci), iako je to neformalno.“ (učiteljica razredne nastave)

„Ne postoji.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nemamo podršku izvan škole“ (učiteljica razredne nastave)

„Ništa.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nema je.“ (učiteljica razredne nastave)

„Lokalna zajednica dosta djeluje na osvještavanju roditelja. To nam puno znači.“
(učiteljica razredne nastave)

„Nemam baš iskustva s time. Ja se uglavnom obraćam pedagogu a on rješava dalje.“
(učiteljica razredne nastave)

„Nemamo uopće usavršavanja. Lokalna zajednica nam pomaže financijski.“ (učiteljica razredne nastave)

„Ministarstvo organizira usavršavanja za stručne suradnike i romske pomagače. Problem je taj što neke lokalne zajednice Rome tjeraju iz svojih općina pa se druge općine moraju s time nositi.“ (pedagog)

„Imamo razne seminare, organiziraju ih Ministarstvo, Agencija, različite udruge. Dobro surađujemo i s policijom i s Centrom za socijalnu skrb.“ (pedagog)

6. *Jeste li imali romskog pomagača u nastavi? Smatrate li ih korisnima? Zašto?*

„Nisam imala. Mislim da bi bio koristan za suradnju s roditeljima, pomoći oko jezika, kod pisanja zadaća, možda bi mogli ih potaknuti i da na izvannastavne aktivnosti krenu.“
(učiteljica razredne nastave)

„Od 2007. godine imam stalno romskog pomagača u razredu. Najviše pomaže u komunikaciji između učenika i učitelja, ali i asistira kod teškoća u savladavanju gradiva. Puno pomaže i kod suradnje s roditeljima (komunikacija i motivacija roditelja).“
(učiteljica razredne nastave)

„Ne, ali mislim da bi bio koristan, posebno kod prevladavanja jezične barijere i u kontaktu s roditeljima.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nisam imala, ali mislim da bi posebno u 1. razredu trebali da nam pomognu u suradnji s roditeljima i da djeci pomognu kod kuće. Bilo bi dobro kad bi im mogao i pomagati u produženom boravku.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nikad nisam imala romskog pomagača u razredu. Mislim da bi njegova korist bila jedino u slučaju da djeca ne znaju hrvatski jezik, inače bi veća korist bila od stručne službe.“ (učiteljica razredne nastave)

„Ne, ali bio bi koristan. Mogao bi pomoći kod savladavanja gradiva, na nastavi se gubi dosta vremena.“ (učiteljica razredne nastave)

„Da, imala sam. Bilo je korisno imati pomagača kod savladavanja jezične barijere i kod socijalizacije. To je bio mlađi Rom koji je bio i student pa je ostalim Romima bio

pozitivan uzor. Isto tako, bio nam je velika poveznica između škole i obitelji.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nisam imala ali vjerujem da bi kod savladavanja jezika bilo dobro imati pomagača.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nikad nisam imala romskog pomagača ali koristio bi mi kao pomoć kod savladavanja gradiva, s jezikom nemamo problema jer većina djece zna hrvatski.“ (učiteljica razredne nastave)

„Inače u školi imamo romske pomagače, trenutno ih nemamo zbog organizacijskih propusta. Najviše su nam koristili zbog suradnje u naseljima. I kod kuće je s djecom radio, puno je pomagao i kod upisa jer ih dosta ne zna čitati pa im je on prenosio što sve treba.“ (pedagog)

„Prije smo imali, najviše su koristili u 1., 2. i 3. razredu zbog jezika, vodili su ih od kuće do škole, bili su poveznica između obitelji i škole, u naseljima su pomagali sa zadaćama i sl.“ (pedagog)

7. *Smatrate li da Romi imaju potencijal za obrazovanje koji je potrebno poticati?*

„Imaju, samo što su često odgojno i socijalno zapušteni. Trebalo bi kod kuće više s njima raditi.“ (učiteljica razredne nastave)

„Da, najveći je problem nepripremljenost za školu, odgojna zapuštenost, nedostatak pozitivnih modela kod kuće, tendencija da kopiraju loše oblike ponašanja.“ (učiteljica razredne nastave)

„Mislim da imaju ali je problem što su im roditelji neobrazovani i nepismeni, bilo bi bolje da im je okolina bolja.“ (učiteljica razredne nastave)

„Imaju potencijala ali im treba pomoći da ga ostvare.“ (učiteljica razredne nastave)

„Imaju ali ih okolina sputava, ne potiču ih dovoljno.“ (učiteljica razredne nastave)

„Nemaju svi, ali ih se ne potiče dovoljno.“ (učiteljica razredne nastave)

„Postoji potencijal ali ga treba razvijati, poticati, osvještavati.“ (učiteljica razredne nastave)

„Imaju, samo treba raditi kod kuće s njima, bilo bi bolje da su zainteresiraniji.“ (učiteljica razredne nastave)

„Da, ali im je potrebna veća pomoć kod kuće.“ (učiteljica razredne nastave)

„Imaju potencijal, pogotovo za umjetnost (likovnu posebno); nekako im najteže ide matematika.“ (pedagog)

„Imaju i to u zadnje vrijeme sve više i pokazuju.“ (pedagog)

8. *Potičete li romske učenike da unose elemente svoje kulture u nastavu? Radite li i Vi to? Na koje načine?*

„Teško ih je aktivirati. Radili smo hrvatsko-romski rječnik a u građanskom odgoju ih uključujem u priču u kulturi i sl.“ (učiteljica razredne nastave)

„Prepričavaju priče na romski jezik, romski pomagač im pomaže u tome. Teško nam je doći do pravih izvora informacija o romskoj kulturi, koristimo razne izvore i literaturu kako bi njegovali jezik.“ (učiteljica razredne nastave)

„Obilježavamo Svjetski dan Roma, pjevali su romsku himnu, imali smo zastavu romsku, učili smo neke njihove riječi i o kulturi. Čak su i učenici Romi naučili dosta novog o svojoj kulturi.“ (učiteljica razredne nastave)

„Na glazbenom smo učili pjevati na romskom jeziku.“ (učiteljica razredne nastave)

„Pokušavamo na svim predmetima, posebno na glazbenom. Učenici jedni druge vole i učiti romske riječi. Zapisujemo ih i izgovaramo.“ (učiteljica razredne nastave)

„Najviše na likovnom i glazbenom. Na likovnom slikaju romske motive a na glazbenom učimo ritmove pjesama romskih i sl.“ (učiteljica razredne nastave)

„Na satu razrednika su radili rječnik, pokazuju si plesove i često uče druge učenike svojoj kulturi i jeziku.“ (učiteljica razredne nastave)

„Povremeno ih tražim da nas nauče neku romsku riječ ali se često srame reći ili ne znaju kako se uopće na romskom ta riječ kaže.“ (učiteljica razredne nastave)

„Jedni druge uče romske riječi, Romi govore drugoj djeci o svojim običajima i kulturi.“ (učiteljica razredne nastave)

„Imali smo izložbu „Đelem, đelem“ na kojoj su Romi izlagali svoje likovne radove, obilježavamo redovito Svjetski dan Roma. Djeca rade hrvatsko-romske rječnike. Kada od vrha krenu neke promjene onda se i u školama vidi pomak.“ (pedagog)

„Romi se aktivno uključuju u priredbe, pjevaju i recitiraju na svom jeziku, prevode priče i pjesme, plešu i sl.“ (pedagog)

9. *Koji su Vaši ciljevi/želje/prijedlozi kako bi se obrazovanje Roma poboljšalo?*

„Bilo bi dobro da je vrtić obavezan, možda i segregacija u vrtiću ne bi bila loša kako bi ih se bolje pripremilo za školu. Mislim da je predškolski odgoj najbitniji. Dobro bi bilo i kada bi roditelji imali neke edukacije i kad bi škole bile bolje povezane sa socijalnom službom i sl. ustanovama.“ (učiteljica razredne nastave)

„Za početak, smanjenje predrasuda društva prema Romima. Roditeljima bi trebalo omogućiti da rade i da budu pozitivan primjer djeci, da steknu dostojanstvo. Bitna je i

suradnja s lokalnom zajednicom. Mi smo, npr. dobili stroj za pranje rublja i robu, imamo i kupaonicu, pa kada djeca dođu u školu prljava ili mokra, možemo ih poslati da se otuširaju, često mlađi imaju braću u školi pa im stariji pomognu, mi im operemo odjeću i imamo drugu da im obučemo dok se njihova suši. Djeca se uključuju u rad lokalne zajednice, pomažu u staračkim domovima, družu se, održavaju priredbe za štićenike staračkih domova.“ (učiteljica razredne nastave)

„Treba im osigurati materijalna sredstva za školski pribor, druga djeca im posuđuju jer nemaju svoj pribor.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dobro bi bilo kada bi imali romske pomagače i više pomoći kod kuće. I na poboljšanju higijene bi trebalo poraditi. Sve to proizlazi iz loših životnih uvjeta.“ (učiteljica razredne nastave)

„Kada bi predškola trajala dulje, više sati i održavala se svakodnevno, bolje bi bili pripremljeni za školu. I roditelji bi se trebali više uključiti, trebalo bi i njih više poticati.“ (učiteljica razredne nastave)

„Segregacija bi bila korisna za njihov napredak. Dobro je kada ponavljaju 1. razred, idu dalje spremniji.“ (učiteljica razredne nastave)

„Bolja financijska podrška bi im bila nužna. Isto tako, uključenost u vrtić bi doprinjela savladavanju jezika. Bilo bi lakše da su roditelji osvješteniji.“ (učiteljica razredne nastave)

„Dobro bi došli romski pomagači da pomažu sa zadaćama. Roditelji bi trebali biti aktiviraniji, često nam obećaju da će nešto odraditi ali najčešćene ispune obećanja.“ (učiteljica razredne nastave)

„Mislim da bi bolja uključenost roditelja i njihov veći angažman rezultirao boljim ponašanjem djece i njihovom većom motivacijom.“ (učiteljica razredne nastave)

„Napredak se vidi, veliki je napredak napravljen u usporedbi s prethodnim godinama. Centar za socijalnu skrb se mora više uključivati. Prije su i Centar i policija puno manje reagirala, oni su običajnom pravu davali veći značaj nego zakonima (često su ih zvali kada bi se djevojčice udavala i prestale dolaziti u školu prije 15. godine, rijetko su reagirali jer je rana udaja romski običaj).“ (pedagog)

„Treba više raditi s roditeljima, Centar i lokalna uprava moraju više raditi s njima na osnovnim životnim vještinama, malo ih domaćinstvu poučiti i sl.“ (učiteljica razredne nastave)

8.2. Prilog 2: Odobrenje mentora za provedbu istraživanja

Odsjek za pedagogiju

Filozofskoga fakulteta

Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

ODOBRENJE ZA PROVEDBU ISTRAŽIVANJA

Studentu/studentici *Lori Habota* odobrava se provedba istraživanja pod nazivom *Uloga učitelja u obrazovanju Roma* i mentorstvom *dr.sc. Nevena Hrvatića* u svrhu izrade diplomskoga rada.

Temeljem uvida u nacrt istraživanja te sve instrumente i postupke čija se primjena planira, mentor potvrđuje da istraživanje udovoljava etičkim načelima propisanim Etičkim kodeksom istraživanja s djecom.

Zagreb, 10.6.2016.

Mentor:

Dr.sc. Neven Hrvatić